

УНИВЕРЗИТЕТ СВ.КИРИЛ И МЕТОДИЈ-СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ- СКОПЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ, ОДБРАНА И МИР
Последипломски студии од областа на одбраната

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

Тема:

*ИСКУСТВА И ПРЕДИЗВИЦИ ВО СПРАВУВАЊЕТО СО
ЕКОЛОШКИТЕ ЗАКАНИ
ВО ВОЕНА СРЕДИНА*

Ментор:

Проф.д-р Тони МИЛЕСКИ

Изработил :

Каменко АВРАМОСКИ

Скопје, 2013

СОДРЖИНА	1
ВОВЕД	4
1. Дефинирање на поимите животна средина, еколошка закана и еколошка безбедност	
1.1. Дефинирање на поимот животна средина	8
1.1.1. Екологијата како научна дисциплина-историографски преглед.....	9
1.2. Глобалните еколошки закани.....	10
1.3. Поим за воена средина-дефинирање на терминот.....	19
1.3.1. Воената средина како извор на закана на животната средина.....	22
1.4. Влијанието на еколошките закани на националната безбедност.....	24
2. Регионалниот пристап кон заштитата на животната средина	
2.1. Компаративен преглед на состојбата кај државите од Западен Балкан.....	27
2.1.1. Вооружените сили на Република Албанија и заштитата на животната средина во воени услови.....	29
2.1.2. Војската на Република Србија и аспектите во градењето на здрава животна средина.....	32
2.1.3. Војската на Република Црна Гора и улогата во заштитата на животната средина.....	35
2.1.4. Косовските безбедносни сили и еколошките предизвици во Република Косово.....	38
2.1.5. Вооружените сили на Република Хрватска и примената на законските акти за заштита на животната средина.....	40
2.1.6. Армијата на Босна и Херцеговина и еколошките предизвици, искуства и достигнувања.....	42
2.2. Ефикасното справување со еколошките закани во регионот на Западен балкан версус намалувањето на можностите за избивање на конфликт.....	44
3. Колективниот систем за безбедност НАТО и животната средина	
3.1. Институционален пристап и потребата за промовирање на активности за заштитата на животната средина.....	47
3.2. Доктринарни документи на НАТО за заштита на животната средина...51	
3.2.1. НАТО договор за стандардизација „СТАНАГ 7141“.....	53
3.2.2. НАТО договор за стандардизација „СТАНАГ 2510“.....	55
3.3. Научени лекции и применливост на национално ниво и во услови на изведување на воени операции.....	57
3.3.1. Примената на меѓународниот стандард ИСО 14001 и системот за справувањето со заканите од околината во поедини држави членки на НАТО...58	
3.4. Проучени случаи: Косово и Авганистан.....	64
3.4.1. Интервенцијата во Косово и влијанието на околината.....	64
3.4.2. Авганистан- постконфликтно градење на капацитети за заштита на животната средина.....	66

4. Армијата на Република Македонија и заштитата на животната средина	
4.1. Историски аспект на потенцијалните загрозувања и опасности за животната средина во Армијата на Република Македонија.....	69
4.2. Концепт за заштита и унапредување на животната средина и природата во воена средина.....	77
4.3. Едукација на припадниците на Армијата во области од заштитата на животната средина.....	82
4.3.1. Преглед на клучни меѓународни договори и протоколи од доменот на заштитата на животната средина-суплементарен материјал.....	84
4.4. Анализа на интервјуираните припадници на Армијата на Република Македонија	88
ЗАКЛУЧОК.....	93
ЛИТЕРАТУРА.....	

ВОВЕД

Историјата на човекот е проткаена со постојана конфронтација и војни или како што тврдат истакнатите теоретичари за војната, низ човековиот род скоро и да нема период кога владее апсолутен мир. Воената машинерија, низ историјата на човековата цивилизација се јавува како постојан уништувач и деструктор на животната средина.

Војната, како социјална појава многумина нејзини проучувачи и теоретичари ја оценуваат како негативен импакт на општествените односи која со себе носи и страшни деструкции на природата во целина. Сведоци сме на современите конфликти во светот каде под закрилата на борба против тероризмот и развој на демократијата се крие класичната причина за војна, ресурсите, каде што со користењето на класичното вооружување и „паментните бомби“ , каде што како последица, покрај нарушувањата кои настануваат од класичните удари на воздухот, почвата и водата, имаат и колатерални последици на идните генерации, децата и животинскиот и растителниот свет воопшто.

Во Националната концепција за безбедност и одбрана на Република Македонија, како и во концепциите кај голем број држави од регионот, членки на НАТО и други се повеќе се става акцент и определуваат приоритети во дефинирањето на ризиците и закани со кои би се соочиле нивните влади. Во нивните стратегии за одбрана како темелни вредности се почесто се става акцент во зачувувањето и заштитата на животната средина низ регионална и поширока соработка со цел да се разменат искуства и дефинираат идните правци на делување да се спречи нејзината понатамошна деградација. Во нивната соработка се почесто се алармира и мобилизира целокупниот општествен потенцијал за креирање на експертска анализа поради учество во креирањето на политики за понатамошно делување.

Воената средина и воениот потенцијал на една држава, во мирновремено време преставуваат со своите капацитети и потенцијали посебен извор на закани на екосистемот, а од причина што животната средина не е ограничена со меѓудржавни меѓи, нејзиното зачувување во одредена држава е во интерес и на целокупниот регион, па и пошироко.

Во трудот посебно ќе стане интерес на истражување за придонесот на Армијата на Република Македонија во имплементацијата на политиката на заштита на животната средина, регионалните искуства, ЕУ и посебно системот за колективна безбедност

„НАТО“, каде што Македонија како нејзина идна членка е обврзана доследно да ги спроведува и имплементира сите донесени и потпишани норми.

Магистерскиот труд е насочен кон проучување на регионалните искуства и искуствата на земјите членки на НАТО во справувањето со еколошките закани во воена средина и посебно кон применливоста на стекнатите искуства во операции за поддршка на мирот водени од ОН, НАТО и ЕУ.

Во магистерскиот труд во текот на истражувањето применети се следните методи:

- **Историографска и компаративна анализа на содржина на документи** каде што се прикажани генезата на активностите во воената средина од поглед на заштита и унапредување на животната средина, издадени документи и нивна поврзаност на меѓународно и регионално ниво. Еколошката безбедност како дел од националната безбедност и ставање акцент на еколошките закани како современи облици на загрозување. Анализата и споредбата на состојбите и постигнатите резултати во одделни земји од регионот на планот на решавањето на проблемите поврзани со начинот на спречување и намалување на влијанието на воениот фактор на екосистемот.

Користење на **статистички податоци** за степенот на загадување на одредени микро простори (воена средина) и нивно влијание на животната средина се користи како показател на загаденоста на микро просторот и потребата од проширување и продлабочување на цивилно воена соработка на национално ниво со цел заштита, конзервација и правци на делување за понатамошно спречување на деградација на животниот простор.

Методот на интервјуирање е применет во делот на акциското истражување од полуструктуриран и неструктуриран тип и е спроведено кај двајца припадници на армијата, експерти во областа и задолжени за имплементација и надзор на прифатените стандарди од НАТО алијансата, со цел собирање на податоци за степенот на обученоста и познавањето на проблематиката за прашања поврзани со заштитата и унапредување на животната средина и природата во воена средина.

Проблематиката на еколошките закани, искуствата и предизвиците и справувањето со законите кои потекнуваат од воената средина во овој магистерски труд е обработен во четири дела.

Во **Глава 1**, „Дефинирање на поимите животна средина, еколошка закана и еколошка безбедност“ ќе стане збор за дефинирање на поимот „животна средина“ и за науката која ги проучува односите меѓу живите организми – екологијата, каде низ

историографски приказ ќе бидат прикажани почетоците и генезата на оваа млада научна дисциплина. Следна проблематика која ќе биде третирана се глобалните еколошки закани и нивната поврзаност со националната и меѓународната безбедност. Најзначајно во првиот дел од трудот е дефинирањето на одредени поими меѓу кои е најзначаен поимот “воена средина“ кој како термин не се употребува во официјалната воена литература во Република Македонија и како таков вредно е да се промовира.

Во рамките на **Глава 2**, „Регионалниот пристап кон заштитата на животната средина“, низ компаративен преглед ќе се анализираат состојбите со третманот на животната средина во земјите од Западен Балкан. Република Македонија како дел од групата на држави кои географски припаѓаат на овој простор несомнено е инволвирана и загрижена да ги следи состојбите и анализира, проучува и извлекува научени лекции од тоа како и на кој начин земјите од поблиското опкружување и нивните армии се справуваат со потенцијалните еколошки закани во воената средина. Секако, ова е потребно за да низ регионалната соработка и размената на искуства и информации, ефикасно се справуваат државите со еколошките закани, а со тоа директно се зајакнува довербата помеѓу државите и јакне меѓуармиската соработка. Оваа соработка директно влијае на намалување на можноста од избивање на конфликти во регионот.

Во рамките на **Глава 3**, „Колективниот систем за безбедност НАТО и животната средина“, акцент е ставено на институционалниот пристап и потребата за справувањето со еколошките закани. Проучувањето на доктринарните документи на НАТО и научените лекции на водечките земји од алијансата, ни овозможува да ги искористиме како основна водилка за изработката на национални документи. Ова искуство е од големо значење за држави како што е нашата која е на вратите на НАТО алијансата, но и која располага со скромни финансиски ресурси кои не може да си ги дозволи за развој и проучување на оваа проблематика. Во овој дел направен е приказ на состојбите во Косово и Авганистан и начинот на кој алијансата делува со промовирање на активности во заштитата на животната средина при воени операции и при постконфликтното градење на капацитети за заштита и унапредување на животната средина со промовирање на одржливиот развој.

Во рамките на **Глава 4**, „Армијата на Република Македонија и заштитата на животната средина“, низ историскиот приказ даден е осврт на состојбата во Армијата на Република Македонија. Во овој дел се прикажани досегашните напори на министерството за одбрана и армијата, да изготви национални документи кои ќе ја

третираат оваа проблематика. Приказот на состојбата е посебно важен за да се алармира јавното мнение за подобрување на состојбата со животната средина во воените инсталации на армијата. Исто така ќе се дефинираат загадувачите во воената средина, институционалната рамка и законите кои армијата е обврзана да ги почитува. Во рамките на оваа глава, посебно е важно мислењето од експертите во оваа област кои се интервјуирани и даваат најреален приказ на состојбата со еколошките закани во воената средина во рамки на Армијата на Република Македонија.

1. Дефинирање на поимите животна средина, еколошка закана и еколошка безбедност

1.1. Дефинирање на поимот животна средина

Под поимот животна средина го подразбираме комплексот од сите фактори кои врз растенијата или животните дејствуваат на местото на кое живеат. Во овој поим пред се ги гледаме надворешните фактори кои влијаат на условите на живеење и доаѓаат од надворешната средина.

Иако во повеќе научни кругови поимот екологија се поистоветува со поимот животна средина, сепак имаме и конкретно дефинирање на поимот „животна средина“. Така според Мидовс Донела,¹ животната средина ја дефинира како збир на влијанија што го модифицираат и одредуваат развојот на животот и карактерите. Шојлевски Драган, професор и архитект, истакнува дека животната средина е повеќе димензионален простор во кој човекот живее, гради, создава но и разградува. Тоа е просторот во кој човекот го креира својот однос кон другите живи и неживи елементи на средината, како и кон самиот себе.

Животната средина² преставува поширок поим од природната средина, односно во него се опфатени не само природната средина, туку и средината која што човекот со своето влијание и активности ја модифицирал. Своето најблиску опкружување и промените кои човекот со својата свесна активност влијаел на околниот простор, а со цел на подобрување на својот живот (заштита, благосостојба, дом, извор на храна и сл.), се до средината на 20 –век можел да ги гледа, воочува и чувствува непосредно од најблиското свое опкружување. Развојот на технологијата, ни овозможи да планетата земја ја погледнеме и од една друга димензија, од вселената. Технологијата ни овозможи да ја намалиме смртноста, зголемиме бројот на човековата популација, изворите на храна да станат достапни. Сето тоа придонесе да планетата се најде во период на драматични и фундаментални промени (температурни, климатски,) кои за жал се повеќе негативно ги чувствува човековата популација. Бројката на човековата популација на земјата веќе ја надмина 7 милијарди и се повеќе расте. Иако истата според проекциите на ОН се предвидува да се стабилизира помеѓу 8 и 14 милијарди во следните неколку децении, влијанието од прекубројната популација, посебно во

¹ Donella H. "Dana" Meadows -американска научничка, автор на книгата „Границите на растот“ види: www.donellameadows.org

² Милески Т., (2011) Еколошка безбедност, одржлив развој-одржлива безбедност. Скопје:Бомат,стр.10.

сиромашните земји на надворешната средина веќе се чувствува. Растечката популација има потреба за храна, вода и економски просперитет, просперитет и благосостојба за која се неопходни ресурси кои доаѓаат од природата. Загадената, вода, воздух, киселите дождови, флората и фауната не познаваат граници. Според ОН,³ флората и фауната се пред предизвици. Имаме научен консензус дека многу животински видови секојдневно исчезнуваат од планетата земја поради нарушената животна средина. Потребата од превземање итни и неопходни мерки за нивна заштита не е само со цел опстанок на загрозените видови, но и поради нивната поврзаност со екосистемот кој ќе се наруши поради нивното исчезнување. Светската економија има потреба од природните ресурси, посебно со проучувањето на флората и фауната, од кои директно осознава за подобрување и развој на повеќе науки, посебно медицината, хемијата, физиката, генетиката и други.

1.1.1 Екологијата како научна дисциплина- историографски приказ

Екологијата како наука, која своите корени ги има во биологијата, своето вистинско докажување го има во втората половина од 20-от век. Поконкретно, има согласност во научните кругови дека својата вистинска проминенција ја добива во 1960 година. За екологијата како наука имаме различни гледишта и дефиниции, но е општо земено дека таа ги проучува како научна дисциплина, односите кои владеат помеѓу организмите (растенијата и животните) и животните заедници. Понатака со развојот на екологијата и појавата на нејзините подгранки, се развиваат повеќе дисциплини поврзани со социологијата, како „Хуманата Екологија“ која ги проучува односите на човековите заедници и нивното физичко и социјално опкружување. Од екологијата се развиле и други подгранки како фитоекологија, зооекологија и други дисциплини. Самата генеза на зборот екологија⁴, потекнува од грчкиот збор оикос (oikos) кој означува дом, место на живеење или живеалиште и логос (logia) односно знаење, учење, наука.

Како и да е, еколошките размислувања на одредено ниво може да ги видиме и низ историјата дури и кај Аристотел или поточно кај неговиот ученик Теофрат, кои и двајцата се интересирале за одредени видови животни и го воочиле нивниот сооднос со околината уште во раниот 4-ти век п.н.е. Како вистински татко на модерната

³ <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> Chapter 1: A threatened future (посетен на 10.01.2013)

⁴ <http://www.thefreedictionary.com/ecology> (посетен на 18.01.2013)

екологија се смета Александар вон Хумболт,⁵ кој прв ги проучува односите помеѓу организмите и нивната околина. Тој го воочува односот помеѓу организмите и климата и ги поставува во рамки на географска широчина и должина со што е основач и на геоботаниката.

1.2. Глобални еколошки закани

Заканата како состојба или израз се дефинира како нешто што може или има намера да предизвика зло, повреда или штета. Настанот може да се случи но и не мора. Во различниот пристап на дефинирањето се приоѓа според природата на заканата и ефектот на кого се однесува. Па така имаме, економска закана, политичка, воена, информатичка и слично. Кога се однесува до еколошките закани⁶ истите ги дефинираме како закани кои влијаат на животната средина и имаат негативен импакт на најблиското опкружување. Исто така можеме да ги согледаме и како еколошки закани со можни еколошки катастрофи предизвикани од прекумерните загадувања на животната средина или од техничко-технолошки инцидент предизвикан од човекот. Според УНЕП,⁷ заканиите поврзани со екологијата или еколошките закани, посебно оние кои ги надминуваат државните граници на суверените држави, ги става во неколку категории и тоа:

- Климатски промени,
- Глобално затоплување,
- Безбедност на храната,
- Загадувањето на воздухот и атмосферата,
- Загадувањето на водата,
- Обесшумувањето,
- Електромагнетските, радиолошките и соларните зрачења,
- Техничко-технолошките и природните катастрофи,
- Демографската експанзија и супер градови,
- Осиромашувањето на озонската обвивка,

⁵ Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt (Септември 14, 1769 – Мај 6, 1859) роден во Берлин, германски истражувач и природонаучник.
[http://www.britannica.com/search?query=Friedrich+Wilhelm+Heinrich+Alexander+Freiherr+von+Humboldt+](http://www.britannica.com/search?query=Friedrich+Wilhelm+Heinrich+Alexander+Freiherr+von+Humboldt) (посетен на 15.01.2013)

⁶ Види: www.websters-online-dictionary.org/defi... (посетен на 15.01.2013)

⁷ UNEP, United Nation Environmental programme, Програмата за животна средина на Обединетите Нации, која е основана 1972 година и им помага на државите во изградбата на одржливиот развој и јакнење на свеста за очување на животната средина, www.unep.org/ (посетен на 15.01.2013)

- Катастрофите и конфликтите,
- Опасните супстанции и опасниот отпад,
- Воениот фактор со својот потенцијал како деструктор на животната средина.

Еколошките закани претставуваат дел од севкупните светски закани кои влијаат не само на личната, националната туку и на меѓународната безбедност. Одредени локални еколошки проблеми стануваат глобални проблеми, како на пример: бесправното сечење шума; трошењето на озонот; глобалното затоплување; постојаните органски загадувачи; десертификација и др. Глобалното затоплување на пример влијае на покачувањето на нивото на океаните со што претставуваат закана за човечката и државната безбедност од најголема важност. Обесшумувањето пак го влошува глобалното затоплување и претставува фактор за одредени катастрофи како лизгање на земјиште.

Според Питер Хју⁸ најголеми безбедносни закани предизвикани од глобалното затоплување се :

- Почести и подолги топлотни бранови, почести суши, крајбрежни поплавувања поради зголемување на нивото на морињата, намалување на жетварското производство заради намалените врнежи од дожд, ширење на тропските болести северно и јужно од земјината хемисфера, зголемена стапка на болести донесени од водата во поплавените региони, загадување на океаните поради влијанието на јаглеродниот диоксид на рибниот пазар и почести и поголеми речни поплавувања во врнежливите сезони поради топењето на глечерите, намалување на водоснабдувањето во сушните периоди, зголемена појава на пожари, почести и посилни бури.

Климатските промени како еколошка закана се на врвот на приоритетите за Генералниот Секретар на Обединетите Нации,⁹ за проширување на обврските од протоколот од Кјото за периодот до 2015 година. Секој процес што предизвикува прилагодување и промена на климатскиот систем – од ерупцијата на вулканите до цикличната промена на соларната активност може да се опише како „климатска промена“. Денеска, фразата климатски промени, најчесто се користи да ги прикаже промените предизвикани од човекот или антропогени промени. Климата на земјата од секогаш поминувала низ период на промени. Во изминатите неколку декади,

⁸„Безбедноста, еколошката безбедност и предизвиците на Република Македонија, зборник на трудови (Охрид 17 и 18.09.2010) www.fb.uklo.edu.mk/.../ (посетен на 18.01.2013)

⁹ Обраќање на Бан Ки Мун на Генералното собрание, 23.01.2013 година и заклучоците од Конференцијата за климатските промени во Доха, Катар, Ноември 2012 година. <http://www.cop18.qa/> (посетен на 15.01.2013)

влијанието и импликациите од климатските промени се видливи и е иницирана потреба од меѓународна акција. Земјата е обвинена со невидлива обвивка на главно водени честички кои создаваат заштитен штит од инфрацрвената радијација на сонцето и космички зрачења. Таа сама си создала „ефект на стаклена градина“ која природно ја штити од штетните зрачења. Од друга страна, човекот, со своите активности создава вештачки ефект на стаклена градина со користењето на фосилните горива, јагленот и природниот гас и посебно емитирањето на јаглерод диоксид (CO₂) како продукт од нивното согорување. Оваа зголемена концентрација предизвикува да се намалува рефлектирањето или враќањето на инфрацрвените зраци во вселената, а со тоа да предизвикува затоплување на земјината површина. Според Американската агенција за заштита на околината (ЕПА)¹⁰ климатските промени се глобален проблем. Според некои анализи, вкупното намалување на емисии што може да се постигне е 20 проценти во однос на тоа кога не би се преземале мерки за намалување. Во секторот енергија тоа би се остварило со промена на гориво – јаглен и нафта со гас, обновливите извори на енергија – хидроенергијата, соларната, ветерната, геотермалната енергија и биомасата. Постојат многу докази и висок степен на согласност во научните кругови дека климатските промени се должат на зголемените емисии на стакленички гасови од човечки активности, во прв ред емисиите на јаглерод диоксид при согорувањето на фосилните горива. Емисиите на овие гасови за последните три децении пораснаа за 70 отсто, со тенденција за понатамошно зголемување ако во иднина се задржат тековните практики и однесувања. Според Сценаријата за емисии (СРЕС) се предвидува пораст од дури 90 проценти на емисиите на стакленички гасови во 2030 година во однос на вредностите во 2000 година. Потребни се промени во животниот стил и навиките. Климатските промени се случувале и ќе се случуваат. Прашање е дали ќе вложуваме повеќе во нивното ублажување и приспособувањето или во справувањето со последиците. На пример, за концентрациите да се одржат на ниво што би го ограничило порастот на глобалната температура за 2,8 -3,20 степени Целзиусови во 2030 година, потребно е да се вложува 0,2-2,5 отсто од глобалниот бруто-национален производ. Како резултат на климатските промени се претпоставува „поместување на Сахара кон Медитеранот“, па во таа смисла и Далмација би личела на пустина. Проектираните промени на

¹⁰ „ЕПА“ е формирана на 2 Декември 1970 година со основна мисија промовирање и заштита на здравјето и околината. Седиштето и е во Вашингтон Д.Ц. www.epa.gov/about (посетен на 16.01.2013)

температурата и врнежите во Македонија¹¹ до 2100 година укажуваат дека просечната температура може да се зголеми до 3,80 Целзиусови степени, а врнежите може да опаднат за 13 отсто во споредба со периодот 1961-1990 година. Одделни региони би страдале повеќе, како југоисточниот и централниот дел, каде промените да бидат најдраматични. Ваквите климатски промени би се одразиле негативно врз сите сектори од економијата, земјоделството, шумарството, водните ресурси, биодиверзитетот и врз здравјето на луѓето. Проектираните промени на температурата и врнежите ќе предизвикаат драматични промени.

Климатските промени, како термин често се заменува и се користи во корелација со терминот глобално затоплување или покачување на средната годишна температура на површината на земјата, појава која научниците ја набљудуваат, следат и мерат изминативе сто години. Сепак, кога реномираните научни кругови најпосле се договорија и потврдија дека сепак земјата се затоплува, изникна енигмата дали причината е човековата популација или сепак се тоа циклични периоди на планетата Земја.¹² Небројни се изјавите на реномираните научници и релевантни институции кои велат, како на пример изјавата од Кралската Заедница¹³ од заклучоците за климатските науки во 2010 година каде се истакнува дека: „Постојат чврсти докази дека затоплувањето на земјата во изминативе 50 години е предизвикано во најголем дел од човековите активности, како што е користењето енергија од фосилните горива и промените од ширењето на плодното земјиште, вклучувајќи ја агрокултурата и обесшумувањето. Единствен начин да се докаже или демантира оваа теза е сепак кога би имале две земјини топки и би ги изложили едната на човековото влијание а другата без, што е сепак невозможно.

Сепак, останува фактот дека човековата активност¹⁴ не е и не може да биде единствената причина и дека сомнежот во реалноста на поинаквите погледи во однос на глобалното затоплување, предизвикуваат кај одредена група на „моќници“ да манипулираат со светското јавно мислење, дури и во научната фела, а со тоа се шират

¹¹ <http://energetskaefikasnost.info/osnovi-na-klimatskite-promeni/#ixzz2JUBTZwFx> (посетен на 20.01.2013)

¹² Заедничка изјава на академиите на науки на Бразил, Канада, Кина, Франција, Германија, Индија, Италија, Јапонија, Русија, Обединетото Кралство и САД. Цитат: „Највероватно е дека повеќето од причините за затоплување во последните декади потекнуваат од човековите активности“.

<http://www.nationalacademies.org/onpi/06072005.pdf> p.p.1-2 (посетен на 20.01.2013)

¹³ <http://royalsocietypublishing.org/journals/> (посетен на 14.01.2013)

¹⁴ <http://www.independent.co.uk/news/people/profiles/david-bellamy-i-was-shunned-they-didnt-want-to-hear-8449307.html>, Истата статија е излезена во Утрински весник на 23.01.2013 година.

и сомнежите за теориите на конспирација. Покрај безбројните дефиниции¹⁵ за објаснување и разбирање на поимот „безбедна храна“, сепак како основа ќе се послужам со Универзалната декларација за човекови права (1948 година), каде се вели дека човештвото „има право на соодветни стандарди на живеење, вклучувајќи ја и храната“. Во понатамошното разгледување и поврзување на храната и безбедноста, македонското законодавство ја третира оваа материја во **Законот за безбедност на храната и на производите и материјалите што доаѓаат во контакт со храната** „Сл. весник на Р Македонија“ бр.54 од 15.07.2002 година, каде се вели цитирам: “Безбедна храна” е онаа храна која ги исполнува условите пропишани со овој закон, а “општо барање” за безбедност на храна е збир на барања по однос на храната, означување на храната, адитиви, загадувачи, остатоци од пестициди и ветеринарни лекови, хигиена, храна произведена со употреба на јонизирајќи зрачења, храна за посебни нутритивни потреби, како и методи за земање на проби и нивна анализа. Сиромаштијата и достапноста на храната како основен животен продукт, како проблем кој предизвикува и глобални предизвици за светската економија и безбедност, се разгледува во организацијата на Обединетите Нации преку ФАО програмата. Организацијата делува со својата програма на светската јавност, и преку ОН државите во светот преку својата соработка ја третираат безбедноста на храната како глобален проблем. Донесувајќи заклучоци во Римската декларација,¹⁶ шефовите на држави и влади ја покажале својата решителност во поглед на инвестирање во агрокултурата и либерализација на трговските политики со што се промовира економскиот развој и намалува сиромаштијата. Инвестирањето во земјоделството и агрокултурата дава посебен инпут на националната економија, а со тоа и директно влијае на намалувањето на економската несигурност, посебно во денешно време на колабирање на светскиот економски систем. Промовирањето на самоодржливите мали фарми со заокружено производство е дел и од годишните заклучоци¹⁷ на Светската организација за храна и земјоделие.

Загадување на воздухот и атмосферата и ефектот на стаклена градина како еколошки закани се едни од највидливите и најчесто третираните закани. Смогот над градовите е најчеста и најпозната форма на загадување на воздухот. Но имаме и некои не така видливи и очигледни форми на загадување на воздухот кои придонесуваат кон

¹⁵ Милески Т.(2011), Еколошка безбедност-одржлив развој одржлива безбедност, страна 115

¹⁶ www.fao.org/publication/htm. (посетен на 21.01.2013)

¹⁷ *The State of Food and Agriculture*, FAO's major annual flagship publication, за 2012 година

глобалното затоплување. Општо земено, секоја форма на супстанца која е емитирана во воздухот и атмосферата која создава штетен ефект на живите организми и околината може да го дефинираме како загадување на воздухот. Јаглеродниот диоксид (CO₂) е гас кој го продуцира ефектот на стаклена градина и е главен загадувач кој е поврзан со појавата на загревање на Земјата. Иако живите суштества емитираат јаглероден диоксид кога дишат, сепак јаглеродниот диоксид најчесто го поврзуваат со издувните гасови на колите, фабриките и другите човекови активности кои вклучуваат користење на фосилни горива и природен гас. Во изминатите 150 години, ваквите активности продуцирале повеќе јаглероден диоксид во атмосферата отколку во изминатите стотици илјади години. Други гасови кои го предизвикуваат ефектот на стаклена градина е метанот кој потекнува од мочуриштата и изметот на стоката и хлорофлуорокарбонатите (CFCs), кој се користи во уредите за разладување и како пропелант за озонери кој најчесто предизвикува намалување на озонската обвивка. Сулфурниот диоксид (SO₂) како компонента е дел од смогот и е најчест предизвикувач на киселите дождови. Покрај овој ефект, сулфурниот диоксид, рефлектира светлина кога се наоѓа во атмосферата и ги спречува сончевите зраци да продрат до земјината површина. Со тоа предизвикуваат ладење на површината на земјата. Вулканските ерупции можат да ослободат огромна количина на сулфур диоксид во атмосферата, а со тоа да предизвикаат и појава на ладење на планетата но и други понекогаш континентални ефекти.¹⁸ Но и за овие ефекти на вулканите нема заеднички заклучот во научната јавност. Додека едни тврдат дека ефектите од вулканската ерупција на Исланд во 2010 година имаше крајно негативен ефект на земјината атмосфера, други се држат за тезата дека нелетањето и блокирањето на воздушниот простор предизвика поголемо намалување на емисијата на сулфур диоксиодот отколку неделната ерупција на вулканот.

Водата е животна енергија на земјата,¹⁹ и без вода нема живот. Водата како уникатен ресурс (се мисли на свежата вода за пиење) е се повеќе разгледуван и од военополитичките кругови во светот како ресурс за кој во иднина ќе се водат или кршат интересите на големите светски сили. Во дефинирањето на загадената вода можеме да кажеме дека е тоа појава на несакана состојба на водата кога е таа

¹⁸ <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2010/04/20/the-ash-cloud-s-silver-lining.html>, Вулканот „Еујафјаллајökul“ на Исланд емитираше околу 10000 тони на ден сулфур диоксид

¹⁹ Policy Brief on Water Quality. UN-Water, March 2011, Water Quality for Ecosystems and Human Health. 2nd edition. UNEP, ERCE, UNESCO. 2008 p.p.112

контаминирана со опасни супстанции како резултат од човековите активности.²⁰ За важноста на водата ќе ја искористам изјавата на Генералниот Секретар на Обединетите нации Бан Ки Мун, каде вели цитирам: „ Нашите неопходни водени ресурси се докажаа дека се многу еластични, но расте нивната загрозеност и ранливост. Потребата за вода, храна, материјали и енергија кај растечката популација сериозно ги става под прашање натпреварот со природата и опстанокот на екосистемот од кој зависиме. Ден по ден, истураме милиони тони на нетретиран отпад во канализациите од индустриско и агрикултурно потекло во светскиот воден систем. Чистата вода станува реткост со климатските промени. Сиромашните се тие кои се први на удар и кои први ќе страдаат од загадувањата, од недостатокот на вода и неадекватна санитарна мрежа“. Глобално, најдоминантен проблем што се однесува до квалитетот на водата е еутрофикацијата, како резултат од висок процент на нутриенти, најчесто фосфорни и азотни. Хемиската, физичката и микробиолошката загаденост која најчесто доаѓа од индустријата и канализационата мрежа, значително го намалуваат квалитетот на водата и нејзината способност на самопочистување или аерација. Најзагрозени од овие загадувачи се големите водени басени, најчесто езерата кои имаат специфични динамични својства и нивната неможност за самопочистување поради подолгото задржување на водата на одредено место. Концентрацијата на азот која надминува 5 милиграми на 1 литар, посочува на човекови или животински загадувачи или ѓубрива за агрокултурните посеви. За важноста на водата за мирот ќе се послужам со изјавата на поранешниот претседател на СССР Михаил Горбачов кој вели: „Водата има моќ да раздвижува милиони луѓе. Нека не раздвижи и нас во правец на мирот“.

Обесшумувањето како еколошка закана преставува чистење и отстранување на постоечките дрва со цел агрокултурна употреба или чистење на земјата од дрва за да не се користи повеќе како шумска територија. Обесшумувањето или како што ја нарекуваат модерна чума, резултира и со намалување на квалитетот на земјата. Иако шумските области сеуште покриваат 30 проценти од земјината површина, годишно се губи од неконтролираната сеча или шумските пожари површина со величина на државата Панама. Дождовните шуми би можеле целосно да исчезнат за стотина години со ова темпо на нивно уништување и употреба. Шумите се сечат од многу причини но најчесто од економски за да обезбедат пари за нивните сопственици.

²⁰ Змејковски Милош, (2002), Човекот, водата и животната средина. Скопје: НИО „Студентски збор“. Стр.10-12.

Најголеми уништувачи се сепак фармерите кои ги уништуваат шумите за нивните потреби. Шумската индустрија, индустријата за производство на хартија и другите индустрии кои го користат дрвото како репроматеријал безмилосно ги уништуваат шумите. Но и секое обесшумување не е намерно предизвикано. Некаде е причината комбинација од човеков и природен фактор како пожарите или растот на тревата која спречува да младите дрвца се развиваат и растат. Обесшумувањето има многу негативни ефекти за околината. Најдраматичен е импактот од губењето на хабитатот за милиони видови живи суштества. Седумдесет проценти од земјината флора и фауна живее и егзистира во шумите и многу не можат да опстанат со обесшумувањето и губењето на нивниот дом.

Обесшумувањето предизвикува и климатски промени. Шумската почва е влажна, но без заштита од сончевите зраци бргу ќе стане сува и неупотреблива. Дрвата исто така помагаат во возобновувањето на водата и дел се од водениот циклус при враќање на водата во атмосферата. Без дрвата и нивните многубројни улоги, многу области во светот би станале пустини. Брза солудија за ваквата состојба е едноставно да се престане со сечењето на шумата, додека поспората а сепак реалната е да се воведи контролирано менаџирање на сечењето на шумата со соодветно пошумување и помладување на застарената шума.

Безбедносните закани кои се иницирани од еколошките загрозувања на човештвото според Питер Хју му поставуваат три клучни дилеми:

- Заканите кои се очигледни и подиректни од другите но се третираат како можност за деување во некоја далечна иднина;
- Одговорот на заканите од овој вид е скап и е тесно поврзан со другите економски интереси;
- Поради ефектот на заканите не може да се делува локално, но треба долготрајна и координирана глобална политичка акција.

Ваквата поставеност на еколошките закани и третманот во однос на безбедоста не е ставено на ист пиедестал во однос на другите закани посебно во ера на третман на глобалната закана за мирот и неговата борба против него - „тероризмот“.

Дека еколошките закани се поголема опасност за мирот и безбедноста и дека истите се причина за поголем број на смртни случаи и разорувања во светот го потврдува и извештајот на Светската Здравствена Организација²¹ за 2008 година каде се вели дека

²¹World Health Organization (Светска Здравствена Организација) повеќе на <http://www.who.org>

во светот како причина од воени конфликти загинале 181.795 лица, додека како последица од заболувања предизвикани од инфекции и други заболувања починале 8.721.166 лице. проблемот во докажувањето дека заболувањето кај овие лица е директно предизвикано како последица од еколошките предизвици е тешко докажливо. Но сепак, ако успешно се потенцира прашањето од страна на официјалните лица и носителите на креаторите на светската политика²², акцентот на ставањето на глобалното загрозување на безбедноста секако ќе биде на страна на еколошките закани. Загадувањето на животната средина и последиците кои се манифестираат во растот на болестите, кои брзо ги надминуваат границите на државите, па и континентите треба да преставуваат сериозно предупредување за креаторите на светската политика. Птичјиот и свинскиот грип, нилската треска, маларијата, СИДА-та, ракот на кожата и други болести за кои здравствените организации дури и велеа дека се искоренети во светот брзо се појавуваат во одредени подрачја во светот, посебно на просторот на таканаречените „пропаднати држави“.

Поранешниот потпретседател на САД, Ал Гор,²³ во својата книга „Иднина- шест двигатели на глобалните промени“, вели дека е ризично да се креира и оцртува светот. Но сепак можеби е посериозно е да не се превзема ништо.

Потврдена ангажираност на еден лидер кој е дел од креирањето на светската политика се засенува од фактот дека сепак можеби позади борбата за зачувување на животната средина се крие и се одвива контролиран бизнис и профитерство на мрачните умови. Ова иако звучи како теза произлезена од конспиративните теории, сепак се потврдува со фактот дека членувањето на поранешниот потпретседател во повеќе мултинационални групации и неговото однесување во заштитата на околината со правнички импути го етикетират како „јаглероден билионер“²⁴. Ваквата констелација загрижува со фактот дека правото на загадувачите им се дава со правото да си платат за загадувањето.

Дека има прогрес и надеж за ваквата состојба, во време кога го работам магистерскиот труд, ветувачки звучат зборовите на претседателот на Соединетите Американски Држави, на неговата втора инаугурација кога ветува „да одговори на заканите од климатските промени, цитирам: Сега, наша работа е да потврдиме дека ќе сториме

²² Дејвид Кинг, колумна за Journal, 2004 година

²³ <http://www.algore.com/> (посетен на 23.01.2013)

²⁴ Види: Бјорн Ломберг, Дански истражувач и екологист, автор на книгата „*The Skeptical Environmentalist*“.

нешто. Климатските кризи се реалност и ние мора да ги поттикнеме лидерите во светот да го намалиме загадувањето предизвикано од јаглеродни соединенија“.

Ветувањето дека нешто ќе се превземе во однос на еколошките закани го потврдува фактот дека на 17 Фебруари 2013 година во Вашингтон Д.Ц., на денот на Претседателскиот ден, ќе се случи најголемиот собир во историјата на човештвото на лидери од светот кои ќе разговараат за превземање на мерки против климатските промени.

1.3. Поим за воена средина-дефинирање на терминот

Воената средина²⁵ можеме да ја опишеме како средина во која борават, живеат, работат или се лоцирани воените лица и воените капацитети. Во поглед на социјално дефинирање можеме да кажеме дека тоа ја сочинува воената организација и нивните меѓусебни односи и интеракции помеѓу себе како индивидуи или помеѓу материјалните средства со кои работат.

Поимот „military“²⁶ за прв пат се користи според западната научна мисла од 15 век и истиот како прилог означува: 1. војникување, оружје или воено, 2. поврзано дејствие со вооружените сили, 3. изготвено или направено од вооружените сили. Како именка се однесува на воените лица и воените сили.

Во нашиот случај за воената средина²⁷ ќе кажеме дека таа претставува целокупната интеракција на околностите, условите и влијанието која воениот фактор ја има спрема нејзиното животно опкружување во услови на нормално мирно време живеење и работење и во услови на изведување на борбени дејствија и операции.

За да дојдеме до вака дефинирање на воената средина се послужив со етимологија на зборовите поврзани со воен, војска, воено и слично превземени од западните речници и поимници кои први пат ги употребуваат и користат ваквите термини.

Појавата на *милитаризација*²⁸ на едно општеството кое можеме да го дефинираме како појава на енормо натрупување на воен потенцијал и развој на воениот фактор во однос на цивилниот, тесно е поврзано со загрозувањата на нејзините витални интереси кои политичката елита ги дефинирала како темелни и неопходни за нејзиниот опстанок за кои вреди да општеството во целина издвојува, опремува,

²⁵ Види: <http://www.thefreedictionary.com/theater+strategic+environment>

²⁶ Види Merriam-Webster dictionary

²⁷ JP 1-02 Department of Defense, Dictionary of Military and Associated Terms

²⁸ Види: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/militarize>, како термин започнал да се користи во 1864 година.

обучува и подготвува човечки и материјални ресурси за одбрана на истата. Градејќи ја така својата одбранбена способност доаѓаме до изградба на еден **воен потенцијал** на една држава кој можеме да го дефинираме целокупната моќ (физичката и материјалните средства) на една држава и сите неопходни средства што се користат за одбрана на државата.

Воениот фактор во однос на останатите фактори и денеска има исклучителна улога и важност посебно во градењето на меѓународните односи. Во време кога е забрането користењето на војната како средство за решавање на меѓусебните спорови и секое загрозување на мирот се осудува од меѓународната јавност, сепак мора да признаеме дека државите не само што ја намалиле изградбата на своите воени потенцијали, напротив се повеќе ги јакнат и издвојуваат огромни средства за нивно одржување. Причинита за тоа кај различни аналитичари кои гледаат од одржување на паритет во меѓународните односи до колапсот на државите не се оправдува со фактот дека сме сведоци на секојдневни воени судири кои ескалираат од конфликти до целосни војни. Развојот на разорната воена технологија, влијаел да војната како средство за комуницирање и решавање на споровите помеѓу државите се намали и елиминира и да државите се почесто изнаоѓаат мировни начини за решавање на споровите.

Така, воениот фактор можеме да го дефинираме и тој преставува целокупниот воен потенцијал на една држава која го поседува и е наменет пред се за одбрана и заштита на темелните вредности на истата, но не е исклучено дека се користи и како средство за одвраќање, градење на мир, хуманитарни акции и слично. Улогата и употребата на војската, армиите, воениот потенцијал и воопшто воениот фактор во современи услови може да биде разноврсна (градење на мир, учество во хуманитарни мисии, одбрана на земјата, расчистување на теренот од последици на еколошки катастрофи, техничко-технолошки и инциденти и слично.

Неспорни се и применливи но сепак мора да направиме дистинкција на термините како воена локација²⁹, воен објект, касарна, воен магацин или складиште, воен стадион, воено одмаралиште и слично кои не секогаш се поврзани со воениот капацитет за да како такви преставуваат во одредена кризна или конфликтна состојба легитимна воена цел.

²⁹ Простор на размештеност на воени единици со нивното вооружување на кој се сместени единиците поради обука и вежби. Вклучува но не е ограничена на касарни, воени аеродроми и други објекти кои ги користи армијата а имаат слична намена. Види: *Vojni leksikon*, Vojnoizdavacki zavod, Beograd 1981 g. стр.325.

Во поимањето на американската воена терминологија не постои взаемна поврзаност на воена, војската и воопшто воената организација со средината или околината. Американската воена мисла и воено терминолошкиот речник не го користи терминот „military environment“ (воена средина), туку најчесто ги поврзува овие два термина со факторот „околината“ и импактот кој околината би го имала врз воената организација, факторите кои би требало да ги земат во планирачкиот процес воените планери а кои се однесуваат на безбедноста и загрозувањата на воените лица пред, за време и после боравењето на одредена микро локација.

Поимот средина, (environment), ³⁰ како именка преставува околности, прилики или услови кога некоја личност е обиколена од комплекс на физички, хемиски и билошки фактори (клима, почва и живи битија) кои влијаат на организмот или на еко заедницата и ултимативно го определуваат начинот на нивниот опстанок; еднаквост на социјалните и културните услови кои влијаат на животот на индивидуата или на заедницата. Овој термин за прв пат се користи во 1927 година.

За разлика од американската воена терминологија, во канадските вооружени сили се користи терминот „воена средина“ и на двата јазика (во англиското и француското говорно подрачје) каде го опишуваат и пошироката природа на терминот вклучувајќи ги социјалните односи кои владеат на работните места во воената организација, па и семејните односи кои или семејството со сите свои карактеристики ги гради, со припадник на еден од родителите на воената организација.

Во Француската ³¹ воена литература имаме посебна поделба на термините и истите најчесто се користат како дејствие на воената организација во поглед на заштитата и очувањето на околината или животната средина.

За разлика од западната воена терминологија во источната имаме појава на користење на терминот воена средина, како на пример во бугарската литература сретнуваме, „**военен, военни, военно**“³² и терминот се однесува на војна или војска, додека за зборот средина се користи „среда или среди“ и се однесува за „еколошката чиста средина“ или истиот преставува колектив, средина во која човекот живее, со која е тесно поврзан според професијата.

Слично и скоро исто е во руската воена терминологија „**военный**“ или воен кој се однесува за воен или воено лице, додека „**окольный**“ се однесува за околина или

³⁰ Meriam Webster: New world dictionary, printed 1995, New York

³¹ <http://www.defense.gouv.fr/ema/interarmees/le-centre-interarmees-des-actions-sur-l-environnement/le-centre-interarmees-des-actions-sur-l-environnement> (посетен на 01.02.2013)

³² www.t-recnik.info (посетен на 01.02.2013)

опколен. Кај руската терминологија зборот „*среда или среди*“ го објаснува поимот околен или заобиколен.

1.3.1. Воената средина како извор на закана на животната средина

Воената организација како организиран систем со јасно дефинирани цели и мисија, со својата улога во современиот свет се повеќе се дефинира со извршување на задачи од неконвенционален тип или се повеќе можеме да кажеме извршува задачи од цивилен карактер а се помалку од воен.

Ваквите задачи на воената организација потекнуваат и од заканите кои со распаѓот на биполарната поделеност, каде главно беа задачите и мисиите од „воен карактер“, новата ера донесе и предизвици од не воен карактер. Како што се вели во Државите во светот 2005³³, цитирам: „Иако околу 300000 луѓе загинаа во светот во воени конфликти во 2000 година, исто толку умираат и секој месец од загадена вода или недостаток на адекватна санитација“. Ваквата констатација ја става воената организација да превзема мерки и дава свој придонес во поглед на заштитата на животната средина не само во своето блиско опкружување и простор на делување туку и пошироко во соработка со сите загрижени и инволвирани институции, поединци или организации на сите нивоа, од локално, регионално до глобално. Разгледувајќи го односот помеѓу воениот сектор и околината, мора да истакнеме дека во светот постои голема засегнатост за дивертирање на фондовите кои се однесуваат за воените буџети кон активности кои би ја поддржале заштитата на околината. Во бројни случаи, активностите кои ги превзема воениот сектор за заштита на околината се состојат и се дел од стратегиите за одбрана на земјите или дел од мисијата на армијата.

Главна задача на државните воени сили е да го заштити суверенитетот на нацијата. За да ја исполни војата мисија, армијата е должна да поседува оружје и тренирани припадници на вооружените сили за користење на тие оружја ефективно. По логика, одржувањето и обучувањето на воениот фактор и акциите за опремување на истиот имаат негативен ефект на околината. Но сепак мора да се истакне дека со демонстрирање на сила од друга страна спречува да дојде до конфликти и војна кои пак со себе носат разурнувања и имаа посебен негативен ефект на животната средина.

³³ Worldwatch Institut, State of World 2005 www.worldwatch.org/ (посетен на 03.02.2013)

Во поглед на издвојувањето на посебни еколошки закани за животната средина кои потекнуваат од воената средина можеме да ги издвоиме следниве:

- Отпадните води,
- Разни видови на масла, горива и мазива (минерални, фосилни или биолошки),
- Загадувачи на воздухот како последица од користењето на тешкото вооружување и моторните возила,
- Загадувачи на почвата кои потекнуваат од застарената опрема, муниција и оружје кое не се користи а сепак се уништува или оставено е забот на времето,
- Користењето на муницијата со осиромашен ураниум како средство кое остава долготрајни последици на живите организми,
- Разните видови на електромагнетски зрачења кои потекнуваат од опремата и техниката за набљудување и комуникација,
- Тврдиот отпад како последица од боравењето во воените инсталации заедно со органските загадувачи,
- Оружјето за масовно уништување (НХБ оружје) и воените истражувачки центри кои развиваат капацитети и нови технологии за сметка на околината и животната средина.

Покрај воените инсталации на земјата мора да ги споменеме и воените капацитети во третата димензија, земјината атмосфера, а тоа се разните видови на сателити кои се користат за воени цели кои после периодот на употреба едноставно се оставаат да лутаат во земјината орбита и како такви преставуваат потенцијална опасност при нивното паѓање на земјината површина.

Важноста за намалување и третирање на еколошките закани кои потекнуваат од воената средина³⁴ се повеќе се истакнува во колективниот безбедносен систем на НАТО, од причина што во изминативе 15 години учеството на силите на алијансата се сведува на хуманитарни, мисии за зачувување на мирот и имплементација на мирот. Најчесто мисиите се од шест до повеќегодишен мандат и истите воени инсталации ги користат повеќе нации со различен бекграунд. Зачувувањето на здрава животна средина преставува императив и за корисниците на воените инсталации но и за биодиверзитетот на поблиската и подалечната околина. Во услови на насилство и неадекватен третман на поединци и групи кон животната средина и важноста која меѓународната заедница ја придава кон зачувување на животната средина говори и

³⁴ Environmental Aspects of Military Compounds, Phase II May 2007 - May 2008 NATO/SPS Short Term Project Final Report. Документот е преземен од припадник на АРМ, учесник на курс во Оберамергау, 2011 година.

фактот за прекуграничниот карактер на прашањата поврзани со животната средина. Ова ја натера меѓународната јавност да завземе проактивна улога во иницирање на проекти не само за заштита на животната средина, туку и за подобрување на социјалниот и економскиот развој со цел на унапредување на безбедноста и стабилноста. Еден таков чекор преставува започнувањето на заедничката иницијатива на Животната средина и безбедноста (ENVSEC)³⁵ во 2002 година, која е координирана активност на Организацијата за безбедност и соработка (OBSE), Програмата на Обединетите нации за животната средина (UNEP), Економската комисија на Обединетите нации за Европа (UNECE) Регионалниот центар за околината (REC), Програмата за развој на Обединетите нации (UNDP) и НАТО.

1.4. Влијанието на еколошките закани на националната безбедност

Еколошките закани за националната безбедност се видливи и уочливи посебно кај земјите во развој со слаба или недоволно изградена еколошка политика. Негрижата за околината и деградацијата на животната средина директно влијае на намалување на ресурсите кај државите во развој. Намалувањето на ресурсите, посебно на животните ресурси како што е водата, храната, енергенсите се најчести причини за спорови помеѓу државите кои најчесто завршуваат со конфликти од ограничен карактер но не ретко и прераснуваат во регионални судири. Ваквите конфликти се најчесто причините за појавата на еден нов вид на бегалци таканаречени „еколошки бегалци“³⁶. Заканите по националната безбедност предизвикани од еколошките закани и промени се претежно индиректни и најчесто се во корелација со зголемување на ранливоста од други закани како што се болестите. Правилното справување со заканите од еколошка природа, несреќите и природните катастрофи кај една држава, го намалува степенот на загрозување на националната безбедност и кај соседите. Но исто така можеме да заклучиме дека занемарувањето на еколошките закани кај една држава може директно да предизвика страшни и несогледиви последици по мирот и стабилноста кај другата држава, па и во регионот. Вакви примери во светот има доста³⁷. Сепак како посебни примери ќе ги издвојам следниве:

³⁵ "ENVSEC" проектите имаат прогрес, помагаат во градењето на доверба и генерираат регионална соработка во Источна Европа, Јужен Кавказ и Централна Азија и генерално добија поддршка од сите клучни авторитети", изјава на Министер за надворешни работи на Финска.

³⁶ Милески Т., Еколошка безбедност, одржлив развој-одржлива безбедност, стр.88

³⁷ Хомер-Диксон,Т.(1994) „Environmental scarcities and Violent conflict:Evidence from cases“ p.p.21-40

- Состојбата со обесшумувањето во Република Хаити и негрижата на шумските ресурси директно влијае на националната безбедност на Доминиканската Република. Како соседни држави и намалувањето на ресурсите, посебно на енергенсите како што е огревното дрво, најчесто жителите на Хаити илегално ја преминуваат границата и илегално ја сечат шумата на Доминикана, со што предизвикуваат меѓугранични инциденти.
- Конфликтот помеѓу Мавританија и Сенегал е директно предизвикан како последица од водените ресурси и правото на користење на истите.
- Долгогодишниот конфликт и затворената граница помеѓу Република Турција и Сирија за користењето на водите од реката Еуфрат.
- Таканаречената „рибина војна“ за користењето на правото на рибарење помеѓу Исланд и Велика Британија.

Иако горенаведените конфликти се поврзани со еколошките фактори, сепак мора да напоменеме дека кај одреден дел од стручната и експертската јавност има недоумици и други ставови. Поддржувачите³⁸ на идејата контра еколошките закани најчесто за причина за наведените конфликти ги споменуваат и другите фактори како што се верската и националната нетрпеливост, политичката разлика, правото на сопственост и други. Сепак останува фактот, а тука ќе се послужиам со документот на Националната безбедносна стратегија на САД³⁹ од 2010 година, која иако во голем дел е насочена кон економското заздравување и борбата со тероризмот, сепак во делот на клучните глобални предизвици вели: „Климатските промени се реални, итни и сериозни. Промените предизвикани од затоплувањата на планетата ќе водат до нови конфликти околу ресурсите кои ќе предизвикаат бегалци. Понатака се вели дека САД ќе се соочат со климатските промени водени од науката и во соработка со другите нации во светот за подобро справување и наоѓање солучија за овој проблем кој ги додирува нациите во светот.“

Заканите за националната безбедност предизвикани од глобалното затоплување⁴⁰ според Питер Хју се следниве:

1. Почести и потопли топлотни бранови,
2. Почести суши,
3. Крајбрежни поплавувања поради зголемувањето на нивото на морињата,

³⁸Steve Smith and John Baylis (1994), Globalization of World Politics, Oxford University press. p.p.40,

³⁹ http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (посетен на 15.02.2013)

⁴⁰ Види: Питер Хју, Поим за глобална безбедност, Скопје. Табернакул, страна 177.

4. Намалување на жетварското производство заради намалените врнежи од дожд,
5. Ширење на тропските болести, северно и јужно од екваторот,
6. Зголемена стапка на болести донесени од водата во поплавените региони,
7. Загадување на океаните поради влијанието на јаглеродниот диоксид на рибниот пазар,
8. Почести поголеми речни поплавувања во врнежливите сезони поради топењето на глечерите/намалување на водоснабдувањето во сушните периоди,
9. Зголемена појава на пожари,
10. Почести посилни бури.

Мора да нагласам дека овде се набројани само закани кои би биле предизвикани од глобалното затоплување. Останатите еколошки закани и нивната импликација за националната безбедност остануваат како посебна тема за опсервација како што се озонската дупка, електромагнетските загадувачи, еколошките инциденти, военоиндустриските комплекси и други.

Зачестените и стравични урагани со разурнувања од невидени досега размери, појавата на цунамите и последиците од нив, досега невидената концентрација на сулфур и јаглерод диоксид во пренаселените градови и другите појави, секако ја зголемуваат будноста кај лидерите во светот во поглед на заштитата на националната безбедност, но сепак мора да истакнам сека сето тоа е досега недоволно и минорно и покрај сите меѓународни конвенции и глобални акции. Развојот на еколошката свест и еколошката политика мора да биде приоритет за владите во идните неколку децении, за да на нашите поколенија им оставиме ресурси но и да го зачуваме биодиверзитетот на планетата Земја.

2. Регионалниот пристап кон заштитата на животната средина

2.1. Компаративен преглед на состојбата кај државите од Западен Балкан

Терминот Западен Балкан⁴¹ се однесува за следниве држави: Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Србија, Црна Гора и Косово. Европската Унија терминот Западен Балкан почнува да го употребува од 2006 година и истиот го користи повеќе како политичка категорија отколку како географска и се однесува на државите од поранешна Југославија без Словенија заедно со Албанија, додека Европската Банка за Обнова и Развој (ЕБРД), во контекстот на Западен Балкан ја исклучува и Хрватска. Денес овој термин се однесува на државите од југоисточна Европа кои не се членки на Европската Заедница. Површината на државите од Западен Балкан зафаќаат простор од 253 538 км² и имаат приближно околу 23 милиони жители. На територијата на државите од Западен Балкан живеат следниве народи со измешани национални малцинства: срби, хрвати, албанци, македонци, црногорци, бошњаци, унгарци, роми, власи и други помали национални групи. На истиот простор доминираат трите главни религиозни групи: римокатолицизмот, православието, исламот но и безброј секти и верски групации кои се надвор од водечките религии. Ваквата шареноликост на нации, религии и култури на релативно мал простор и сеуште нерешените територијални поделби го дефинираат овој дел од светот како потенцијален извор на конфликти и војни во минатото, но не се исклучува да нерешените прашања помеѓу државите предизвикаат конфликти и судири и во иднина. Сеуште се свежи сеќавањата од конфликтите во поранешна Југославија, интервенцијата во Србија, па и конфликтот во Република Македонија. Конфликтите и изолацијата, политичката нестабилност придонесуваа да државите во минатото, ставаа многу поголем акцент на развој и опремување и подготовка на вооружени сили за одбрана од „надворешниот непријател“, отколку за економски развој. Конфликтите на балканот оставија стотина илјади мртви, разурнати домови и инфраструктура, колабирана економија и секако поради релативно големиот воен потенцијал кои го имаа и одржуваа, загадена почва и вода, опасни материи, нечиста околина дури и честички од осиромашениот ураниум.

⁴¹<http://www.internationales-buero.de/en/2114.php> и http://csis.org/files/publication/100917_Bugajski_WesternBalkans_WEB.pdf, p.p.11 (посетени на 12.02.2013)

Меѓународната заедница во изминативе 20 – ина години го имаше свртено интересот кон овој дел од светот со неколку клучни цели:

- Постигнување на релативно траен мир со Дејтонскиот договор,
- Спречување на ширење на конфликтите низ превентивното распоредување на сили (УНПРЕДЕП),
- Низ програмите за развој и стабилизација да придонесат да државите го зајакнат демократскиот развој,
- Програми за реформи на безбедносниот сектор со демилитаризација, демобилизација и репатријација,
- Градење на регионален пристап и добрососедство што би овозможил приклучок во меѓународните асоцијации како што е Европската Заедница и НАТО пактот.

Ваквиот интерес на меѓународната заедница придонесе да поедини држави како што се Албанија и Хрватска, станат членки на НАТО алијансата во 2008 година и Република Хрватска да ги исполни Копенхашките критериуми во 2012 година и стане најновата членка на Европската заедница на народи во 2013 година.

Сепак мора да истакнам, дека интересот за развој, благосостојба и ставање на перманентен мир кај државите од Западен Балкан полека но сигурно се помести од страна на меѓународната заедница кон други интереси и сфери, а тоа се пред се блискиот исток и борбата против тероризмот. Секако и светската економска криза во 2008 година придонесе да се намали интересот за инвестирање во овој дел од светот ставајќи го во положба да сами изнаоѓаат начини за соработка и борба против сиромаштијата, невработеноста, слабата инфраструктура и воопшто да на европскиот континент повторно останат запуштен и маргинализиран дел од него.

Ваквата состојба придонесе да земјите од Западен Балкан иако повеќето од нив ги имаат потпишано скоро сите меѓународни договори за заштита на животната средина, да скоро ниедна од нив или малкумина, не отидат далеку или не започнат со имплементација на истите. Во понатамошниот дел од магистерскиот труд ќе ја прикажам состојбата на дел од државите на западен балкан во поглед на состојбата со животната средина и придонесот кои вооружените сили на државите го даваат во поглед на заштитата и градењето на здрава и одржива животна средина.

2.1.1. Вооружените сили на Република Албанија и заштитата на животната средина во воени услови

Во 2010 година Албанија⁴² прослави 20 годишнина од рушењето на ненародниот и диктаторски режим на Енвер Хоџа. Демократските промени влијаа да општеството кое иако беше третирано за најнеподготвено за премин кон демократијата и слободниот пазар се сврти скоро целосно кон отворање спрема западниот свет. Ваквата брза промена не донесе и брз развој на демократијата и воопшто на економијата, напротив во 1997 се случи и колапсот со пирамидалните штедилници, а со тоа и колапс скоро на целата држава. Слабата инфраструктура, сиромаштијата, претежно руралната средина придонесе да општеството е свртено пред се кон пронаоѓање на извор на основните ресурси за своите животни потреби. Со интервенција на западните сили, а пред се САД и Италија, започна спориот но сигурен пат на албанското општество кон целосно интегрирање во меѓународната заедница и градење на модерна демократија. Ова отворање придонесе да Албанија во 2008 година добие покана за да стане членка на НАТО алијансата, а да веќе во 2009 година поднесе апликација за членство во Европската Унија. Сепак и покрај сите позитивни промени во Албанија кои беа пратени со растот на економијата на годишно ниво за скоро 8 %, како и останатите држави погодени од светската економска криза се успори нејзниот раст, а со тоа и се вратија старите проблеми. Денешната слика за Албанија останува како и во изминатите години да биде една од најсиромашните држави во Европа.

Состојбата со животната средина најдобро е прикажана во Националната стратегија за заштита на животната средина⁴³, донесена во 2006 година каде се вели цитирам: „*Одржливоста на развојот на Албанија е често во знак прашање...руралната деградација и сиромаштвото, брзата и неконтролирана урбанизација, загадувањето на околината и уништувањето на природните ресурси се само дел од проблемите. Враќањето на државата на патот на брз, одржливи балансиран развој е од витална важност. Владините цели ќе се постигнат низ ефективна соработка на секторите со заедничка политика*“.

Соработката на албанската армија со земјите членки на НАТО започнува уште почетокот на деведесетите години. Посебно интезивна соработка има за време на

⁴² <http://www.mod.gov.al/eng/images/defensedirective.pdf> (посетен на 12.02.2013)

⁴³ <http://www.moe.gov.al/en/ftp%20upload/legislation/strategic%20docs/Nes%20English.pdf> (посетен на 12.02.2013)

косовската криза кога во Албанија се формира оперативен штаб на НАТО во Драч, а подоцна и регионален штаб во Тирана, како дел од поддршката и соработката која албанската држава ја пружаше на НАТО во поглед на интервенцијата во Косово. Оваа поддршка беше интензивирани и проширена со Министерството за Одбрана на Соединетите Американски Држави, кои и помогнаа на Албанија да донесе во 2002 година десетогодишен план за развој, модернизација, смалување на воените капацитети и ослободување од вишокот на муниција и неперспективното оружје. Овој план⁴⁴ беше поддржан од претседателот Џорџ Буш, за прв пат на држава надвор од поранешните граници на СССР. Посебно беше ставен акцент на уништување на вишокот на муниција и хемиските агенци. Ваквиот смел акционен план не помина и без проблеми. Сеуште се свежи сеќавањата од експлозијата на складот за муниција во близина на Тирана која беше почувствувана и во нашата земја. Издвојувањата за потребите на армијата се движее од 1,35 % во 2002 година до 2,1 % од бруто националниот приход. Реформите во армијата вклучуваа намалување на воените авиони, тенковите, хеликоптерите, воените бродови, противвоздушната артилерија и ракети а со тоа и напуштање на поедини воени капацитети и касарни. Проценката беше дека Албанија располага со околу 104,000 тони вишок на муниција од разни калибри и дека треба да се сочува само муницијата со калибар до 7,62 мм. Република Албанија во 1999 година поднесе официјална апликација да стане членка на НАТО алијансата. Веќе во 2003 година во соработка со Хрватска и Македонија, а со директна поддршка на САД, Албанија стана дел од ноформираната Јадранска група, слична на Балтичката група со цел побрзо исполнување на бараните услови за потполно членство во НАТО. Во 2006 година албанската армија, со указ на претседателот на Албанија, ја промовира новата структура на албанските вооружени сили кои се целосно во согласност со здружениот концепт на НАТО алијансата.

Овој концепт⁴⁵ предвидува Здружена оперативна команда во чиј состав се Командата на бригадата за брза реакција (механизирана пешадиска бригада), Полкот за специјални сили и Командата на морнаричката бригада, Командата на воздухопловните сили и Командата на бригадата за просторна поддршка. Покрај овие сили под генералштабот влегуваат Логистичката бригада и Командата за обука и доктрини. Вака структурирана албанската армија брои околу 13,800 припадника од

⁴⁴ Сенаторите Сем Нун и Ричард Лугар се креатори на Планот за намалување на заканите од ОМУ пред се за државите од поранешниот СССР. Извор: Congretional record, 109 session, Volume 152, July 2006. <http://books.google.mk> (посетен на 12.01.2013)

⁴⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/al.html> (посетен на 12.01.2013)

кои 2000 се цивилни лица. Покрај ова, со реформата се напушти концептот на општонародна одбрана и резервите сили не се во склоп на армијата. Но и покрај тоа се задржани концептите за резерва (во случај на потреба при криза) кои би изнесувале околу 10,000 резервисти. Морнарицата и покрај тоа што Албанија има крајбрежие во должина од 362 км, го изгубува полека својот статус како вид и преоѓа во извршување на задачи од доменот на крајбрежна стража. Во воената стратегија од 2005 година⁴⁶, која е надградба на стратегијата од 2002 година за прв пат во еден стратешки документ се сретнуваме со дел од задачите на армијата во поглед на „заштита и менаџирање на оштетената околина од воените активности“. Албанија во поглед на закани од еколошка природа се соочува со следниве предизвици:

- Загадување на воздухот,
- Климатски промени,
- Обесшумување,
- Ерозија на почвата и
- Загадување на водата од индустриски капацитети и домашни извори

Согласно поставените цели и предизвиците, во Министерството за Одбрана на Република Албанија во 2012 година издаден е „Документ за политики за околината“ кој ги содржи националните закони и регулативи, како и европските и НАТО политики и доктрини во поглед на заштитата на животната средина. Во тој документ акцент се става на продолжување на имплементација на националните и европските стандарди со фокусирање за 2013 година на следните цели:

- Интегрирано менаџирање на урбаниот отпад во воените бази,
- Систематски третман на канализациониот систем во базите во Јала, Пашмалиан и Драч,
- Третманот на маслата и гумите да биде во согласност со прописите, а носител на активноста е логистичката бригада,
- Намалување на емисијата на штетни гасови во атмосферата од страна на воените фабрики.

⁴⁶ http://merln.ndu.edu/whitepapers/Albania_English-2005.pdf, страна 10.

Албанската армија во наредниот период ќе се соочува со следниве предизвици во поглед на имплементација на националните стандарди и пред се исполнување на Доктрината за заштита на животната средина на НАТО:

- Враќање во првобитна состојба на почвата или доведување во состојба на употребливост на напуштените воени објекти и бази⁴⁷,
- Третманот на тврдиот отпад, горивата, мазивата и останатите загадувачи кои како извор се наоѓаат во воената средина, касарните и воените објекти да биде во согласност со националните стандарди, а при учеството во мисии предводени од НАТО, ЕУ или ОН да се придржуваат на стандардите на наведените организации,
- Зачувувањето на биодиверзитетот и соработката со локалната власт, владините и невладините организации и програмата на НАТО⁴⁸ за заштита на околината.

Албанија и албанската армија како членка на алијансата несомнено ќе ги стави сите свои сили во допринос на глобалната политика за заштита и зачувување на животната средина и со користењето на ресурсите за одржлив развој ќе даде значителен придонес во градењето на регионалната еколошка политика, а со тоа и нејзината улога во спречувањето на конфликтите од регионален карактер ќе биде воочлива.

2.1.2. Војската на Република Србија и предизвиците за зачувување на животната средина

Територијата на Република Србија го покрива најголемиот дел од балканскиот полуостров со повеќе од 7 милиони жители, површина од 77474 км² и граница на територијата во должина од 2026 километри. Ваквата географска поставеност и дава улога на значаен геополитички простор како раскрсница на клучни стратегиски правци север-југ и исток-запад.

Стратегијата за национална безбедност на Република Србија усвоена на 26.10.2009 година јасно ги дефинира приоритетите и темелите на националната безбедност и во исто време еколошката безбедност ја става на врвот од приоритетите за наредниот период. Истото може да го најдеме и во стратегијата за одбрана на Република Србија и во Белата книга на одбраната. Со тоа се заокружени стратегиските документи со кои на Војската на Србија и даваат можност да како дел од задачите од суштински

⁴⁷ Само во текот на ладната војна Албанија користеше 12 воздухопловни бази.

⁴⁸NATO military principles and policies, edited 2003.

карактер да бидат и придонесот во заштитата на животната средина и јакнење на еколошката безбедност во државата, а и во регионот.

Војската на Република Србија има една од најдолгите традиции на „војникување“, на просторот на југоисточна европа и со тоа спаѓа една од армиите која има непрекидност во своето постоење од приближно 200 години. Иако оваа традиција најчесто е поврзана со делувањето и учеството во воени дејствија од ослободителен карактер, сепак употребата на војската често е користена и за освојувачки цели. Традицијата на изработка на оружје и муниција на просторот на денешна Србија датира уште од средниот век, додека организирани и модерни фабрики се појавуваат во деветнаесетиот век.

Република Србија денеска, како и сите балкански држави се соочува пред се со напластените проблеми од минатото. Во време на транзиција, политичка и економска нестабилност нејзините вооружени сили се одраз на состојбата во целосто општество. Војската на Република Србија, како наследник на поранешната федерална армија со себе наследи и голем дел на военотехнички средства, муниција и оружје од секаков вид. Државната политика на поранешните лидери на Србија настојувала да извлекат од поранешните републики кои се одвоија од Југославија, што поголем број на техника и оружје со цел да спречат да истото тоа оружје и муниција не се употреби против во тоа време Сојузна Република Југославија, а денес Република Србија. Покрај вишокот на оружје, муниција и техника, во тоа време на просторот на денешна Србија се влејаа и голем број бегалци и припадници на Југословенската Армија. Заедно со избеглиците од просторите на Хрватска и Босна и Херцеговина, оваа групација⁴⁹ на луѓе во деведесетите изнесуваше околу 700 000 избеглици и преставуваше повеќе од 10% од домашното население. Секако овие бројки ги спомнувам со цел да укажам на економските проблеми со кои се соочуваше Република Србија а со тоа и нејзините вооружени сили. И денес според извори на Слободна европа, Србија има најголем број на избеглици и жители со нерешен статус од сите држави во Европа. Наследувајќи ја ваквата состојба Војската на Србија започна со акциони планови за смалување пред се на бројот на вработените во армијата, следено со континуирано уништување на неперспективното оружје и муниција и како потписничка на Виенскиот договор (VD '99)⁵⁰ транспарентно да развива и одржува воена компонента

⁴⁹http://www.slobodnaevropa.org/content/srbija_prva_u_evropi_po_broju_izbeglica/24240792.html (посетен на 21.02.2013)

⁵⁰ Виенскиот договор, кој е продолжение на '92 и '94 (Vienna document '99) се однесува за следниве видови на опрема и оружје: тенкови, оклопни возила, артилериски орудија од 100 мм и повеќе,

во согласност со меѓународните стандарди. Во 2010 година со реформите во армијата, Војската на Србија го напушти задолжителното служење на воениот рок и премина во целосна професионализација на припадниците на армијата. Покрај ова мора да истакнам дека Војската на Србија следејќи ја политиката на државата,⁵¹ војската започнува со реформи во одбраната и во поглед на смалување на персоналот, бројката на припадници се движи од 45,000 до проектираните 27,000 во 2010 година. Државата за поткрепа на реформите и воопшто за трошоци во одбраната издвојува буџет од околу 2,4% од буџетот на Република Србија.

Во поглед на меѓународната активност и регионалниот пристап, мора да истакнам дека Србија е потписничка на асоцијацијата Партнерство за мир во 2006 година и активно учествува во градењето на мир низ меѓународна и регионална соработка.

Војската на Република Србија денеска е модерна армија која е спремна да се соочи со предизвиците на модерните општества. Сепак мора истакнам дека Војската на Република Србија иако со својат организациона поставеност и капацитети не заостанува зад модерните армии во регионот, нема многу сторено во поглед на заштитата на животната средина и градењето и помагањето на локалната самоуправа во изградбата на капацитети за одржлив развој. Оваа констатација ја поткрепува и ја воочува и експертската јавност во Република Србија⁵². Во студијата на истакнатите професори од Факултетот за политички науки на Универзитетот во Белград, се нагласува потребата од промена на курсот на ангажирање и развој на цивилно-воени односи на Војската на Република Србија на сите нивоа, со акцент на зачувување и заштита на животната средина. Понатака се истакнува потребата од развој и едукација на кадри кои би ја иницирале свеста за заштита на околината кај припадниците на армијата и би се пренасочиле од дотогаш доминантните загрозувачи на националната безбедност како што се надворешните фактори и другите закани кон асиметричните закани кои произлегуваат од нарушената животна средина.

Територијата на Република Србија и нејзините граѓани се соочуваат со следниве несреќи и катастрофи кои произлегуваат од природата:

- Земјотреси од стравичен размер, како што беше случајот во 2009 година,
- Поплави,
- Снежни наноси и

противтенковски водени ракети монтирани на оклопни транспортери, борбени авиони, хеликоптери и лансирни мостови.

⁵¹ Извори: Стратегиски одбранбен преглед на Република Србија, донесен во 2006 година

⁵² Веди пошироко: *Миле Ракиќ и Милијана Ђорђевиќ*, Институт за политичке студије у Београду, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2011 година

- Пожари.

Сепак подоминанти извори на загрозување би ги истакнал загрозувањата кои потекнуваат од техничко-технолошките инциденти како што се:

- Пожарите и експлозијата на складовите за муниција,
- Истекувањата на опасни материи од хемиските фабрики и рударско индустриските комплекси,
- Загадувањата на воздухот и водата кои посебно се истакнати во големите градови какот што Белград, Нови Сад и Ниш.

Војската на Република Србија, заедно со армиите од регионот со размената на искуства и градењето на капацитети за справување со еколошките проблеми во воената средина и спроведување на еколошката политика ќе стане успешен партнер и пример за регионална соработка во регионот на земјите од Западен Балкан и пошироко. Со имплементација на националните и меѓународните закони кои ги опфаќаат прашањата од заштитата и зачувувањето на животната средина би придонела за еколошката безбедност во Република Србија и во поширокиот регион на југоисточна европа.

2.1.3. Војската на Република Црна Гора и улогата во заштитата на животната средина

Еколошките закани за светската безбедност произлегуваат од низа проблеми како што се: глобалното затоплување, емисијата на штетни гасови, уништувањето на озонот, намалување на плодните обработливи површини и резервите на питка вода. Наведените проблеми можат да ја нарушат безбедноста во поедини делови на светот, а таквите пореметувања можат да се одразат и на безбедноста на Република Црна Гора. Ова се дел од заклучоците во Стратегијата за национална безбедност и Стратегијата за одбрана на Република Црна Гора. Со ова јасно дава значењето кое Република Црна Гора и Војската на Црна Гора ги има ставено како предизвици и задачи за наредниот период во поглед на заштитата на животната средина, природата и околината.

Република Црна Гора зафаќа крајбрежје во должина од 293 километри. Вкупната должината на границите на Црна Гора изнесуваат 625 километри. На територијата од 13.812 км² живеат нешто повеќе од 700 000 жители, со што ја вбројуваат Црна Гора во една од најмалите држави во Европа и светот. Од ресурсите со кои располага најбогата е со боксидната руда од која се произведува алуминиумот.

Црна Гора е поднебје кое е изложено на природни несреќи пред се од разурнувачки земјотреси и јаки снежни наноси во континенталниот дел.

Република Црна Гора со референдумот во 2006 година, ја поврати својата независност со одвојување од Република Србија. Еден дел од припадниците на армијата од федералната држава преминаа во новоформираната Војска на Република Црна Гора. Истата година во месец август се напушти регрутниот систем и се пристапи на целосна професионална армија. Со донесувањето на стратегиските документи меѓу кои и стратегискиот одбранбен преглед се дефинираа правците и тежиштето на развој на одбранбените капацитети на Република Црна Гора. Така војската од 4500 припадника се проектира да има од 2300 до 2600 припадника и да ги содржи сите три вида: копнената компонента, морнарицата и военото воздухопловство и против воздушната одбрана.

Со пристапувањето на Црна Гора во декември 2006 година во програмата за мир на НАТО, јасно се дефинираа идните правци за развој во поглед на безбедноста. Низ годишните акционите планови за членство, почнувајќи од 2009 година, Војската на Црна Гора ги исполнува политичките определби на владата на Црна Гора за пристапување кон НАТО алијансата. Воедно на политичката агенда на раководството на Црна Гора јасно е дефиниран правецот за исполнување на стандардите за приклучување и кон европската унија. Вака заокружената политичка рамка дава добра почетна иницијална слика за исполнување на меѓународните норми и потпишаните и усвоените декларации и протоколи меѓу кои и договорите за имплементација на меѓународните норми во поглед на заштита на животната средина.

Република Црна Гора, во почетните години од својата независност имаше еден од највисоките економски подеми во однос на државите од Западен Балкан. Директните инвестиции кои доаѓаа од пред руската федерација (финансирано од тајкуни со стекнати богатства од сомнително потекло), направија вистински урбан бум пред се на црногорското крајбрежје.

Брзата и неконтролирана урбанизација на крајбрежјето предизвика да дотогаш чистата и недопрена природа стане жртва на таканаречениот инвестиционен бум, проследен во голем дел со нелегална градба поради непостоењето на плански и урбанистички планови, кој сепак го намали својот обем поради светската економска криза во 2008 година и годините после тоа која жестоко беше почувствувана во сите сегменти од општеството.

Прогласувањето на Црна Гора за еколошка држава⁵³ кај невладиниот сектор беше пропратено со големо одобрување, но и разочарување за состојбата во која се наоѓа денес. Министерството за просторно планирање и заштита на животната средина како клучни предизвици и проблеми ги истакнува следниве:

- Сеизмички ризик,
- Планска и урбанистичка дезорганизација на просторот,
- Недоволна инфраструктурна опременост на просторот,
- Низок квалитет на живот,
- Непостојување на адекватни социјални или јавни институции,
- Кршење на еколошките стандарди и ризици за здравјето на човекот.

Екологистите⁵⁴ и граѓанскиот сектор не се задоволни од декларативното однесување во поглед на заштитата на животната средина туку бараат и превземање на конкретни мерки. Товарот од прогласувањето за еколошка држава мора да го превземе и Војската на Црна Гора како организирана институција која со своите капацитети значително влијае на нарушувањето на здравата животна средина. И покрај смалувањето на значителен дел од воената техника која остана по раздружувањето од Србија на територијата Црна Гора, одржувањето и користењето на истата бараат значителни ресурси.⁵⁵ Министерство за Одбрана Република Црна Гора прави напори да дел од воената техника ја продаде или ја врати на Хрватска и Србија со делбениот биланс со што значително би се намалиле трошоците за одржување на воената техника.

Предизвиците за наредниот период за припадниците на армијата се содржани во Годишниот извештај за состојбата во Војската на Црна Гора во 2011 година, каде можат да се видат следниве заклучоци:

- Вишокот на вооружување и опрема и понатака преставуваат еден од основните проблеми за армијата,
- Заклучно со 2011 година, почнувајќи од 2006 година уништени се околу 267 тони на убојни средства,
- Во текот на 2011 година продадени се 163,032 тони на муниција и 210 парчиња на различно вооружување.

⁵³ Собранието на Република Црна Гора на 20.9.1991 година на Жабљак, донесе одлука за Декларација за еколошка држава што е пропишано и во уставот на Црна Гора од 1992 година.

⁵⁴ <http://www.mladi-ekoreporter.org.me/> (посетен на 12.02.2013)

⁵⁵ <http://www.ekapija.com/website/en/company/relatedArticles.php?cmp=8005972&doctype=1> (посетен на 12.02.2013)

Од позначајните активности во поглед на јакнењето на еколошката политика кај припадниците на армијата позначајни активности се учеството на меѓународната вежба „Еколошка криза на море причинета од човечки фактор“ во Сплит, Република Хрватска и заедничкиот проект со Електро-техничкиот факултет во Подгорица „GEPSUS“ за следење на хемиските загадувачи на територијата на Црна Гора. Овие активности прикажуваат дека Војската на Црна Гора, заедно со цивилните институции е подготвена да се справи со предизвиците на модерното општество и дава значаен придонес во градењето на еколошка свест во воената средина. Градењето на еколошка здрава средина е предизвик за наредниот период за сите припадници на армијата, но без сомнение ваквиот начин на делување ќе придонесе во градењето на мирот и добрососедски односи низ добрата регионална и меѓународна соработка. Со исполнување на бараните услови за членство во НАТО, како нејзина идна членка, низ имплементација на бараните стандарди, значително би се подобрила состојбата во поглед на заштитата на животната средина во воените инсталации и акваториумот⁵⁶ во Република Црна Гора.

2.1.4. Косовски безбедносни сили и еколошките предизвици во Република Косово

Република Косово во 2008 година, со изгласениот референдум, побара меѓународно признавање и приклучување кон меѓународната заедница како ново настаната држава од просторите на поранешна Југославија. Во текот на интервенцијата на НАТО на Косово и бомбардирањето на Сојузна Република Југославија во 1999 година, на просторот на денешно Косово од вооружените субјекти како нелегална организација делуваше поранешната Ослободителна војска на Косово. Од овие сили, по повлекувањето на српските воено-полициски сили по техничкиот договор за престанок на интервенцијата⁵⁷ се формираа првите воени единици на административната власт под надзор на Обединетите Нации, наречени Косовски Заштитен Корпус.

Денешните Косовски безбедносни сили се формирани со расформирање на КЗК која имаше околу 4500 припадници и бројат околу 2500 припадници на активна служба и

⁵⁶ Акваториум е делот на одговорноста на морнарицата која вклучува и дел од копното.

⁵⁷ На 9 јуни 1999 година во Куманово е потпишан воено-технички договор за повлекување на воените и полициските сили на Република Србија од територијата на Косово. Веќе наредниот Советот за безбедност на ОН ја изгласа резолуцијата 1244 со што на Косово влегоа сили на НАТО и руски единици од Босна.

800 резервисти. Вака ново признаената држава која полека но сигурно се стекнува со меѓународна афирмација, покрај бројните проблеми од политички, економски, социјален и друг вид се соочува и со прекумерно загадена животна средина што најдобро може да се види и од извештајот на програмата за развој на Обединетите нации.⁵⁸ Меѓународната заедница и УНМИК, покрај многубројните програми за економско здравување на Косово, во соработка со косовската агенција за заштита на животната средина идентификува 110 загадени локации (жаришта) и 28 потенцијални за кои смета дека се опасни за животната средина.

Република Косово опфаќа територија од 10 887 км², должина на гранична линија од 702 километри и има околу 1,8 милиони жители. Косово располага со следниве ресурси и рудни богатства: никел, олово, цинк, магнезиум, лигнит, каолин, хром и боксит.

Најактивна организација на полето на животната средина е „REC“⁵⁹ (регионалниот центар за заштита на животната средина за централна и југоисточна европа, која со своите проекти во Косово е присутна од 2000 година и работи на поддршка на институциите во развојот на програми за заштита на животната средина и одржлив развој. Владата на Косово има Директоријат за планирање, урбанизам и изградба кој е одговорен за заштитата на животната средина.

Во соработка со одделението за цивилно-воена соработка во рамките на Министерството за косовските безбедносни сили изработуваат програми за соработка на цивилно население пред се за чистење на теренот од неексплодираните убојни средства (НУС), пребарување и спасување и хуманитарни акции.

Косовските безбедносни сили според политичката агенда би прераснале⁶⁰ во Војска на Косово според изјавата на Хашим Тачи, премиерот на Косово на денот на Косовските безбедносни сили. Вака организирана и поддржана пред се од меѓународниот фактор би дала значителен придонес во развојот на свеста кај нејзините припадници за важноста на заштитата на животната средина и со своите активности би дала придонес во градењето на регионалната соработка и еколошката безбедност во Косово би ја подигнала на повисоко ниво. Пообемна опсервација за Косово има во проучениот случај во третото поглавје од магистерскиот труд.

⁵⁸ http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/2011/5_Env-Newsltr_SRB_FINAL.pdf p.p.21-25

⁵⁹ Regional environmental center (REC), кој е основан во 1990 година од страна на владите на САД, Унгарија и Европската Комисија. Денеска има мрежа на преставници во 17 држави. Извор: www.rec.org.mk (посетен на 02.02.2013)

⁶⁰ <http://www.pressonline.rs/info/politika/253234/taci-bezbednosne-snage-postace-vojska-kosova.html> (посетен на 21.02.2013)

2.1.5. Вооружените сили на Република Хрватска и примената на законските акти за заштита на животната средина

Република Хрватска во 1991 година прогласува отцепување од југословенската федерација и побарува меѓународно признавање со што започнува нејзината афирмација како нов политички субјект на Балканот и враќање на државноста изгубена во средниот век. Со уставот на Република Хрватска од 1990 се дефинира дека Хрватска ќе формира и гради одбранбена политика и дека вооружените сили ќе бидат носител на одбраната на суверинитетот и безбедноста на Република Хрватска. Со ваквата политичка рамка преку членот 88 од Уставот на Република Хрватска се донесуваат и Законите за Одбрана и после тоа законот за вооружените сили (OSRH)⁶¹. Од останатите клучни документи кои ги даваат основите за градење на капацитети во рамки на армијата за заштита на животната средина се:

- Стратегијата за национална безбедност и Стратегијата за одбрана,
- Долгорочните планови за развој на одбраната и
- Стратегиските одбранбени прегледи кои се донесуваат за време од две години.

Покрај донесувањето на стратегиските документи за вооружените сили на Република Хрватска, Република Хрватска го изоде патот кон полноправно членство во НАТО и стана нејзина членка во април 2009 година заедно со Албанија.

Сегашната структура на вооружените сили е од 2006 година и ги дефинира постоењето на сите видови во вооружените сили на Република Хрватска, морнарицата, копнените сили и ВВ и ПВО. Бројната состојба на вооружените сили изнесува 17.632 припадника од кои 2238 се граѓански лица на служба.

Во соработка со министерството за заштита на околината изработени се бројни проекти и подзаконски акти со кои се регулира заштитата на животната средина во воените инсталации на вооружените сили на Република Хрватска. Почитувајќи ја законската регулатива генералштабот ги издава следниве акти и норми и услови на кои треба да се придржуваат вооружените сили за време на изведувања на воени вежби на воените полигони во Република Хрватска:

-забрана на воени активности во заштитените зони согласно Законот за заштита на природата NN70/05,

⁶¹ OSRH, Oruzane snage Republike Hrvatske, Вооружени сили на Република Хрватска

- изведувања на воени вежби надвор од границите на полигоните,
- забрана на употреба на аеросолни бомби и проектили,
- забрана на употреба на запаливи и касетни проектили,
- забрана на употреба на подкалибарни зрна и проектили со осиромашен ураниум,
- забрана на користење на материјали кои предизвикуваат радиоактивно и хемиско загадување, испитување на бојни отрови или било какви нови убојни средства,
- ограничување или користење на воените воздухоплови на најмала можна мерка.

Овие се само дел од забраните кои се наложуваат на вооружените сили со цел активна улога во намалувањето на штетните емисии и загадувачи во околината.

Покрај овие норми кои потекнуваат од националните законски прописи, вооружените сили со прифаќањето на Доктрината на НАТО за заштита на животната средина ги прифаќаат и имплементираат меѓународните норми и прописи за однесување на вооружените сили во делот на заштита на околината во текот на учеството во меѓународните мисии и операции на НАТО, ЕУ и ОН. Како релутат од „татковинската војна“ и воените судири кои хрватската војска, полиција и паравојска ги водеше од 1992 до 1995 година на просторот на Република Хрватска од воените дејствија останаа разрушени голем број на градови и индустриски капацитети. Покрај ова, на просторот на Хрватска според некои процени⁶² има околу 250,000 против пешадиски и против тенковски мини кои директно го загрозуваат животот на околу 1,5 милиони луѓе. Оваа бројка на мини, се предвидува дека ќе ја држи Хрватска во заложништво и во наредните 30 години и покрај сите напори кои ги превзема за отстранување и чистење во соработка и поддршка од меѓународната заедница. Тивкиот и подмукол убиец мината, покрај тоа што го кочи економскиот развој на определената територија преставува и реална закана за растителниот и животинскиот свет.

Според податоците од „ЦЕЕЦЕЦ“⁶³ Ангажирањето на цивилно општество за економска екологија во Република Хрватска се инсталирани 108 мерни станици во 32 града за мерење на параметрите на загадување на водата, воздухот и почвата. Сите овие показатели според ангажирањето на хрватското општество заедно со хрватските вооружени сили ни даваат слика на сериозен пристап во поглед на заштитата на животната средина во Република Хрватска и заедно со исполнувањето на

⁶² Извор: HRC, Хрватски центар за разминирање

⁶³ http://www.ceecec.net/wp-content/uploads/2010/10/SEE-Report_Serbian.pdf p.p. 61

копенгашките критериуми во 2013 година Република Хрватска заслужено ќе стане 28 членка на Европската Унија.

2.1.6. Армијата на Босна и Херцеговина и еколошките предизвици, искуства и достигнувања

Декларацијата за сувереност во октомври 1991 година, следена со декларацијата за независност во март 1992 година го втурнаа народот на Босна и Херцеговина во една крвава и братоубиствена војна невидена со својата суровост и крволочност и несвојствена за просторот на Европа. Со Дејтонскиот мировен договор во 1995 година беше ставен крај на војната и Босна и Херцеговина почна полека да закрепнува од воените разурнувања. И покрај поделеноста на босанското општество кое во себе има две факто две федерации, една муслиманско-хрватска и една со чист национален предзнак, Република Српска, меѓународната заедница прави напори да изгради едно модерно демократско општество кое покрај економски просперит би ги довела граѓаните на Босна и Херцеговина поблиску до вратите на Европската Унија и НАТО. Богата со природни ресурси како што се јагленот, железната руда, бокситот, бакарот, оловото, цинкот, хром, кобалтот, манганот, никелот и други минерали, во поранешна Југославија ја ставаа во редот на индустриски развиените републики и центар на военоиндустрискиот комплекс за потребите на поранешната Југословенска Народна Армија.

Во стратегиските документи⁶⁴ на вооружените сили на Босна и Херцеговина, покрај другите можни загрозувања за безбедноста се третираат и загрозувањата кои би настанале од невоен карактер како што се еколошките ризици и во истите ги вклучува следниве:

- Земјотреси, шумски пожари, поплави, лизгање на земјиштето и други природни катастрофи,
- Техничко-технолошки катастрофи како што се: индустриско загадување, одложување на радиоактивен отпад, чврст отпад и воен отпад,
- Пропаѓање на плодното земјиште и уништување на шумските ресурси,
- Загадување на изворите со питка вода,

⁶⁴ Извор: Воена Доктрина на оружените сили на БиХ, <http://www.mod.gov.ba> (посетен на 23.02.2013)

- Спориот развој во имплементација на меѓународните закони и норми во поглед на заштита на животна средина со забелешка дека истиот би ја забавил Босна и Херцеговина во евроинтеграциските процеси.

Покрај овие ризици и закани, највпечатливи се и закани од мините и неидентификуваните мински полиња. После конфликтот, на просторот од 4000 км² се претпоставува дека има околу 2 милиона против пешадиски и против оклопни мини. Напорот на меѓународната заедница да и помогне на Босна и Херцеговина да се справи со ваквото зло преку програмата на ОН, UNMAC, 1996 година резултира со видливи резултати. Па така имаме вкупно деминирана територија од 2161570 м² до крајот на 2011 година.⁶⁵

Дека состојбата со животната средина во БиХ не е добра покажуваат и следниве анализи и заклучоци произлезени од интервјуто кое фондацијата Хенрох Бол Штифунг⁶⁶ заедно со центарот за екологија и енергија го имаат спроведено со граѓаните на Босна и Херцеговина каде е земен репрезентативен примерок од 500 лица, во кое се вели:

- незадоволни се 46,28 % од испитаниците,
- состојбата ја гледаат како загадувачка 31% од испитаниците.

Покрај овие проблеми министерството за одбрана се соочува и со вишокот на оружје и техника кое се наоѓа на територијата на Босна и Херцеговина⁶⁷ кое преставува потенцијална закана за луѓето и биодиверзитетот поради неадекватното чување во воените магацини. Во согласност со финалниот споразум за одрекување од сите права и обврски кои служат за одбранбена намена, претседателството на Босна и Херцеговина го одобрува уништувањето на вишокот на имовина по предлог на Министерството за одбрана. Приоритет на Босна и Херцеговина е уништување на вишокот муниција која е високо нестабилна и во критична состојба. Со овие акциони планови донирана е опрема и оружје на Австрија, Авганистан и на одредени земји од блискиот исток.

Покрај овие показатели за состојбата со животната средина можеби најзаstraшувачко звучи дека Босна и Херцеговина полека но сигурно станува сметилиште за складирање на нуклеарен отпад⁶⁸. Според експерти за заштита на животната средина

⁶⁵ Ибид, стр.7.

⁶⁶ http://www.ba.boell.org/downloads/Brosura_analize_upititnika.pdf (посетен на 24.02.2013)

⁶⁷ <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/G-Issue-briefs/SAS-RASR-IB1-Serb.pdf> (посетен на 25.02.2013)

⁶⁸ <http://www.environmental-expert.com/waste-recycling/hazardous-waste/companies/keyword-nuclear-waste-1309/location-bosnia-herzegovina> (посетен на 25.02.2013)

во Босна и Херцеговина активно делуваат 36 компании чија главна дејност е складирање и рециклирање на нуклеарен отпад кој се создава во текот на технолошкиот процес за производство на нуклеарна енергија од нуклеарно гориво. Најчесто како места за складирање се користат напуштените воени бази. Дека регионалната соработка и посебно активното учество во подигнувањето на јавната свест⁶⁹ и на граѓанскиот сектор но и на воениот естаблишмент во Босна и Херцеговина е неопходно да се активира, покажуваат заедничките протести на невладините организации во Хрватска и Босна, во 2001 година, протестирајќи против депонирањето на нуклеарниот отпад на територијата на Босна и Херцеговина во пограничниот појас со Република Хрватска.

2.2. Ефикасното справување со еколошките закани во регионот на Западен Балкан версус намалувањето на можностите за избивање на конфликт

Земјите од Западен Балкан активно работеа во текот на изминативе години во поглед на градењето на мир преку развивањето на добрососедски и регионални односи. Напорите кои меѓународната заедница во изминативе даесетина години ги вложи во поглед на зацврстување на мирот, економскиот развој, грижата за развојот на демократските врдености и низата на регионални иницијативи, ги задвижи државите од западен балкан во поглед на стабилизирање на владеењето на меѓународното право на овие простори. Сето тоа резултирало да некои држави станаа членки на Европската унија и НАТО, колективниот безбедносен систем. Како и сите почетоци процесот на градење и стабилизација на мирот, разоружувањето, демобилизацијата, развој и инвестирање во инфраструктурата и изворите на енергија беа првите сектори во кои националните влади и меѓународната заедница потрошија стотици милиони долари.

Активностите и вниманието на ЕУ беа и сеуште насочени кон спроведување на реформи, кои гарантираа долгорочна стабилност во целиот регион.

Земјите од Западниот Балкан, кои се на прагот на Европската Унија, исто така се дел од таа иднина. Република Македонија, Република Хрватска, Албанија, Босна и Херцеговина, Србија и Црна Гора, ја имаат изразено нивната желба да и се приклучат на ЕУ, која пак ја потврди подготвеноста да ги прифати штом ќе бидат подготвени за приклучување. Можноста за членство во ЕУ беше јасно понудена, заедно со помошта

⁶⁹ <http://www.ru.org/bosnia-antinuke.htm> (посетен на 25.02.2013)

за овие земји да ги исполнат условите за влез преку владеење на правото, стабилни демократски институции, функционална пазарна економија и добри односи со соседните земји.

Покрај во голема мера повратената стабилност во текот на последните години, подобрената безбедност, изборот на владите на демократски начин резултираше со ослободување од визната бариера за младите луѓе од западен балкан. Меѓуетничките тензии се и понатаму присутни, криминалот ја загрозува стабилноста, а државните структури сеуште се оштетувани од екстремизам и национализам.

Можноста за членство во ЕУ е моќно сидро на реформите и овозможува идентификување на приоритетите, поставување на целите и распределување на ресурсите. Свеста за се она што е регресивно и ги повлекува назад е сеуште присутна како кршливите институции, слабиот административен капацитет, слабото владеење на правото или едноставно нецелосни реформи, но и свеста дека нивните граѓани, вклучувајќи ги и бегалците, имаат потреба од сигурна, правна, социјална и економска средина, како и доверба во власта.

Процесот на стабилизација и асоцијација (ПСА) , како долгорочна политика, за помош на земјите од Западен Балкан во справување со предизвиците од реформите на демократските институции, унапредувањето на трговијата и економскиот развој, како и борбата против корупцијата, етничките насилства, сиромаштијата и социјалната несигурност, продолжува да еволуира.

Петте земји од Западниот Балкан, Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Република Македонија, Србија и Црна Гора, целосно се посветени на ПСА и на поблиската интеграција со Европската унија и конечното зачленување, но развојот и зближувањето на земјите од регионот е исто така приоритет, кој се промовира низ проектот западен балкан без граници.

Тоа е амбицијата на земјите од Западен Балкан, која им е заедничка со Европската унија, а која се засновува на базичните демократски вредности и принципи во последните 50 години, проширувајќи се во нејзините области на мир, стабилност, просперитет и слобода. Како една од клучните поглавја за прием и членство во Европската унија е компатибилноста на националната легислатива со легислативата на ЕУ и примената и имплементацијата на меѓународните конвенции и протоколи за заштита и унапредување на животната средина.

Армиите на државите во Западен Балкан соочувајќи се со намалените издатоци за буџетирање и финансирање на воениот фактор, мора спремно да ги прифатат

предлозите и проектите како што се „Смарт Дефенс“ и другите иницијативи за да ги намалат трошоците во поглед ⁷⁰на одржувањето, опремувањето, чувањето, модернизацијата и другите трошоци поврзани со одбранбениот систем. Најдобро поле за соработка преставува планирањето на заеднички проекти за заштита на животната средина. Овие проекти кои секоја држава сама за себе би изготвувала би и биле значително скапи и нерентабилни (поради немањето на финансии и поради степенот на заканата), најдобро би биле да се изработуваат во регионална соработка со заедничко финансирање и од страна на невладиниот сектор. Тука значителна улога би имале цивилно-воените капацитети кои земјите од Западниот Балкан ги градат во рамки на своите национални армии.

Доктринарно покрај заштитата и намалувањето на степенот на загадување на животната средина, одговорност на воената организација во поглед на цивилно-воената соработка е и намалување на загрозувањата и конзервација на културното и историското наследство кое државите во западен балкан како центар на модерната цивилизација го имаат во изобилие. Ваквиот придонес на армиите од државите во Западен балкан, од деструктори на животната средина и културното наследство би добиле нова значителна улога во поглед на нивната заштита со што би се зголемил рејтингот на почитување во модерното демократско општество кон кое тежнеат и се желни граѓаните на државите од Западен Балкан

⁷⁰ Smart Defence, Концептот „Паметна Одбрана“ е базиран на детерминирање на критичните капацитети и можности на НАТО Алијансата и е етаблирана на НАТО самитот во Лисабон 2010 година. Нациите за таа цел мора да стават приоритети за да со најмалку пари, работејќи заедно добијат поголема ефикасност со најмал ризик во заштита на своите интереси, а во тој сегмент е и заштитата на животната средина.

3. Колективниот систем за безбедност НАТО и животната средина

3.1. Институционален пристап и потребата за промовирање на активности за заштитата на животната средина

Во екот на студената војна и блоковската поделеност во светот, цивилните авторитети на НАТО, покрај воените аспекти на загрозувањата на националната безбедност на земјите членки, ги согледуваат и невоените (за прв пат) закани. Во 1969 година се формира Комитетот за предизвици на модерните општества (CCMS), со иницијална цел на согледувања на проблемите кои се однесуваат кон заштитата на животната средина и квалитетот на животот на граѓаните од државите членки на алијансата. Како дел на комитетот посебно функционира секција наречена „закани и предизвици“. Активностите на комитетот во текот на годините ги вклучи и земјите кои не се членки на НАТО, а ги вклучува партнерските држави како што е Евроатлантскиот совет за соработка (ЕАРС) во кои членуваат 26 земји и други регионални здруженија како Медитеранскиот дијалог и други 20 држави членки на различни асоцијации.

Комитетот се состанува два пати годишно на пленарна седница и еднаш годишно со партнерските држави. На седниците се разгледуваат прашања и се разменуваат знаења и искуства од техничка и политичка природа од аспекти на социјални прашања и прашања поврзани со животната средина во цивилниот и воениот сектор на НАТО. Со комитетот во доцните седумдесетти години, НАТО започнува да ја развива политиката за заштита на животната средина со формирање на група на експерти составени од владини преставници. Во следните две децении, оваа група разви водилки, најдобри искуства и практики и посочи стандарди за заштита на животната средина. НАТО со КПМО (ССМО) навлезе во полето на проучувањето на еколошката безбедност многу порано него самиот термин кој започна да се употребува во деведесетите години. На почетокот на осумдесетитте немаше институционална рамка која ги проучуваше соодносот помеѓу безбедноста и животната средина. Министрите за одбрана на НАТО државите немаа политики и програми поврзани со оваа проблематика. КПМО ги даде почетните насоки по кои армиите би можеле да го разгледуваат овој сооднос. Почетоците беа со проучувањето на бучавата од млазните авиони и заштитата на околината. Првите семинари беа одржани во 1982 и 1984 година во Состерберг, Холандија и беше дискутирано за заштитата на флората и фауната на воените вежбалишта. Со овие релативно кратки чекори, КПМО се разви во

влијателно тело кое ги надмина очекувањата дури и на луѓето кои беа почетно инволвирани во неа. Пилот проектите на КПМО му обезбеди на НАТО да гради добри односи во северноатлантскиот совет и подоцна во програмата партнерство за мир. Напорите кои КПМО ги правеше во рамки на НАТО им обезбеди на националните армии да изградат национална и мултинационална програма за заштита и очување на животната средина. Никој не би поверувал во далечната 1989 година, дека поедини држави од поранешниот Варшавски договор би имале за десетина години програма за заштита на животната средина. Ова беше добар пример каде малите и големите држави се наоѓаа на иста маса и продуцираа програма за која заеднички интерес имаа сите инволвирани страни.

Со процесот на прием на нови членки, последните дваесетина години, значително се трансформира позицијата на КПМО и нејзините активности. Наеднаш сите земји членки и партнерските нации се интересираат за заштитата на животната средина и ја прилагодуваат својата национална легислатива кон правец на заштита на животната средина. Јавното мислење се смени до таа мера да воените активности се под постојана лупа по прашања поврзани со заштитата на животната средина. Целосното свртување на НАТО кон овие активности се одвиваше во неколку фази.

Во **Првата фаза**, која временски се одвиваше во периодот од 1984 година до 1994 година, акцент беше ставен на обидите за разбирање на импактот кој воените организации го имаа према животната средина и во креирањето на основни цели и планови. Овие активности водеа до **Втората фаза**, 1991-1997 година кога се проучуваа проекти со специфичен интерес како што беше Пилот студијата за повторно користење на поранешните воени бази. Во овој период многу поранешни членки на Варшавскиот пакт беа повикувани да учествуваат како добредојден партнер. Во неодамнешната **Трета фаза**, 1997-2000 година се покажа зрелоста на комитетот и водеше до креирање на политика и доктрини кои беа дел од сите оперативни планови на НАТО мисиите. Еколошката безбедност е сега веќе прифатена како материја и е од врвен интерес за НАТО и земјите партнери во рамките на градењето на цивилно-воените односи, која е во голем контраст со видувањата на воените состојби и погледи за време на осумдесетите години од минатиот век. Неодамнешниот пилот проект за Системот за менаџирање на животната средина во воениот сектор ни покажува дека НАТО го подржува професионалниот развој и кариера на старешини кои се занимаваат со животната средина и подржуваат методологија и менаџирање со стандарди како што е меѓународниот стандард „ISO

14001“, што досега се користеше и беше својствено за претпријатијата отколку за одбранбената средина. КПМО му помогна на НАТО и направи огромен напредок во работите на промоцијата на еколошката безбедност и заштитата на животната средина. Уште едно тело кое блиску соработува со КПМО е комитетот за наука, со кое развиваат и финансираат програми и проекти за заштита на животната средина. Можеби најзначаен период од досегашното делување е втората фаза кога КПМО ја одржа својата прва конференција во септември 1991 година во Вилијамсбург, Вирџинија, САД, кога за прв пат беше разгледуван Монреалскиот протокол и улогата на армијата во имплементација на истиот. Според овој протокол беше разгледувано како армијата би можела да помогне во заштитата на озонската обвивка. На овој начин КПМО помогна да после самитот на НАТО во Рим 1991 година да се формира САСС, Североатлантскиот совет за соработка (НАСС).

Заштитата на животната средина не е само едно ресорска обврска туку опфаќа повеќе ресорни комитети во НАТО. Ова го потврдува и „Семинарот за Одбраната, Околината и Економијата“ кој е одржан во Јануари 1994 година. Самиот семинар предизвика да се воспостави соработка помеѓу неколку комитети и тела на НАТО пактот кои заеднички ги градеа проектите и политиките за заштита на животната средина. Тука е вклучена НАМСА (NAMSA), НАТО агенција за одржување и набавки, НДР (NDR), НАТО група за истражување, комитетот за економија и други ресорски тела и организации. Покрај ова мора да се напомене дека со формирањето на ЕАСЗ (ЕАРС) евроатлантскиот совет за соработка, во 1997 кој го наследил САСС(НАСС) се проширил на 50 земји членки чие поле на интерес се следниве категории:

- Кризен менаџмент,
- Операции за поддршка на мирот,
- Контрола на вооружувањето и прашања поврзани со пролиферацијата на ОМУ,
- Меѓународниот тероризам,
- Цивилно-воена соработка и планирањето во поддршка на цивилните структури во вонредна состојба.

Поддршката на Соединетите Американски Држави и програмата „clearing house“⁷¹, во развојот на единствена база на податоци за состојбата со животната средина беа првите пишани правила кои воените авторитети ги користеа се до донесувањето на Доктрината за животна средина.

⁷¹ „Чистење на куќата“ во буквален превод, но се работи за програма за научни студии преку софтверски програми поврзани со животната средина Извор: www.epa.org (посетен на 23.02.2013)

Посебно во овој период е значајно да се истакне развојот на програмата за „Прекугранични еколошки проблеми“, која се развиваше со цел да развие и продлабочи меѓународна соработка, проценки и превентива на загадувањето од воените гранични инсталации и активности. Иако првично оваа беше програма развиена за кавкаскиот регион, сепак набргу најде своја примена и во другите пост конфликтни региони во светот.

Посебен интерес во развојот на проучувањата кои КПМО ги развиваше во периодот 1996-2002 година беше поврзувањето на меѓународната безбедност и заштитата на животната средина. Посебно значајни се седумте категории на политики кои беа насочени кон заштитата на животната средина, а кои би можеле да бидат причината за спречување на регионални конфликти:

1. Заедничка проценка на еколошките закани,
2. Рано предупредување,
3. Превентивна дипломатија,
4. Траен механизам за разрешување на недоразбирањата,
5. Кризен менаџмент,
6. Пост кризен менаџмент.

Покрај овие не-традиционални закани за безбедноста КПМО се соочува и со други закани како што се:

- Информатичката безбедност и ранливоста на модерните општества,
- Био-тероризмот и еко-тероризмот над цивилите,
- Заканите за безбедноста предизвикани од меѓународниот криминал, посебно групите кои се занимаваат со трговијата на бело робје.

Трансформирајќи го ризикот во соработка е иницијативата на „УНДП, УНЕП, ОБСЕ, УНЕЦЕ и РЕЦ“⁷² за промовирање на мирното разрешување на политичките, економските и социјалните грижи со развивање на посебни механизми за зачувување на природата и околината и хуманата безбедност.

За значењето на оваа организација и НАТО операциите ќе го цитирам поранешниот портпарол на НАТО, а сегашен заменик директор на КПМО Џими Шеј кој вели: „Заштитата на животната средина во воените операции е нова дисциплина за НАТО која е потребно да созрее. Експертите од ЕНВСЕЦ, се значаен потенцијал за нејзиниот развој“.

⁷² UNDP, UNEP, OSCE, NATO, UNECE и REC.

3.2. Доктринарни документи на НАТО за заштита на животната средина

Целта на документот МЦ 469⁷³ кој е од доктринарен карактер е да воспостави НАТО воени принципи и политики за заштита на животната средина. Принципите на овој документ е дефинирање на одговорности на воените команданти на НАТО и командантите на земјите кои придонесуваат во НАТО мисиите. Секако причината за широката применливост е многу националниот карактер на НАТО алијансата. Овие принципи се задолжителни да се применуваат од операции водени под капа на алијансата и се дел од оперативните наредби. Факторите како успех на мисијата, заштита на силите, намаленото време на подготовка и можните забрани и ограничувања во однос на околината од страна на експертите за заштита на животната средина се ограничувачки фактори за воените планери посебно во појдовните фази на подготовки за мисија. Но сепак и под овие услови, НАТО командантите мора да настојуваат да ги почитуваат и применуваат одредбите и правилата од овој доктринарен документ. Со доктрината, намерата е да се минимизира секој негативен импакт над животната средина од страна на воената организација. Со цел да се постигнат намерите за заштита на животната средина, според документот потребно е да се применат следниве принципи и политики:

1. Општо (генерално)

Националните закони треба секогаш да се почитуваат и да имаат приоритет во однос на меѓународните закони. Во држави и места каде не е можно да се применат стандардите за заштита на животната средина, потребно е да се почитуваат меѓународните закони, правила и регулативи.

2. Одговорност

Кога се раководи со воени активности, НАТО и мисиите на НАТО имаат колективна одговорност за заштита на животната средина. Но сепак секоја нација сноси и поединечна одговорност за своите постапки и акциите на своите сили.

3. Авторитети

Кога не е возможно да се применат принципите, дозволено им е на НАТО командантите со својот авторитет да пропишат процедури и стандарди кои се

⁷³ МС 469 претставува кратенка од Воен комитет 469

надополнуваат со доктринарниот документ. Во согласност со земјата-домаќин⁷⁴ имаат авторитет да преговараат во поглед на унапредувањето на заштитата на животната средина во својата зона на одговорност.

4. Соработка

Соработката со сите вклучени „играчи“ на теренот кои доаѓаат од владини, невладини, домашни и меѓународни организации е клучен за да се развие нивото на одговорност кај сите инволвирани субјекти.

5. Размена на информации

Размената на информации меѓу сите инволвирани субјекти е круцијален фактор за заштита и унапредување на животната средина. Оваа размена на информации придонесува да се изгради доверба меѓу нациите во мисијата и нацијата која е инволвирана страна (земја домаќин).

6. Транспарентност

Оговорното лице (НАТО командантот) треба да биде сигурен дека се применуваат законите на земјата домаќин и дека домашната јавност е информирана за сите евентуални штети кои се настанати од активности кои силите на НАТО ги изведуваат во земјата домаќин.

7. Развој на мисии

Со времетраењето на мисијата може во одреден период да дојде и до промена на мисијата која се однесува за заштита на животната средина (научени лекции и искуства).

8. Експертиза за заштита на животната средина

Соработката со експерти од областа на екологијата и заштитата на животната средина е препорачливо и погодно да се воспостави со цел на изработка на експертизи и студии за заштита на животната средина.

Овие се основните принципи по кои е водат силите на алијансата во сите фази од изведувањето на мисиите. Покрај овој документ посебно е нагласено да се разгледаат

⁷⁴ Host Nation, се дефинира во нашата терминологија како земја домаќин за поддршка на НАТО силите.

СОФА⁷⁵ договорите, Меморандумите за разбирање и други документи кои се во корелација со заштитата на животната средина. Покрај ова треба веднаш да се препознаат и специфичните зони од интерес кои го детерминираат понатамошниот безбеден живот и заштита на силите. Секој командант мора да ги согледа овие специфики за да ги земе во предвид во планирачкиот процес. Покрај заштитата на животната средина тука се определуваат во соработка со ЦИМИК офицерите и останатите субјекти од „околината“ како што е културното наследство, ресурсите од посебна важност за населението, локалните инсталации кои со евентуално уништување би направиле техничко-технолошка катастрофа или евентуално би се загрозил одржливиот развој.

3.2.1. НАТО договор за стандардизација „СТАНАГ 7141“

Целта на овој документ е да ги стандардизира процедурите и ја направи применлива Доктрината за заштита на животната средина пред се во процесот на планирање и реализација на воените мисии. Овој документ ги додирува и останатите документи а пред се примена на стандардот ИСО 14000 и тренингот и обуката на припадниците на армијата. Посебно се нагласува за околината во која се среќаваат припадниците на НАТО земјите и важноста од преземањето на мерки за заштита и зачувување на животната средина.

Процесот на планирањето за заштита на животната средина опфаќа проучување на националните регулативи и прописи како и ратификуваните меѓународни договори на земјата домаќин. Нарушувањето на околината (се мисли на животната средина) мора да биде дел од пресметаните ризици со кои се соочуваат воените планери. Одлуката на командантите мора да биде во согласност со овие пресметани ризици со цел заштита на сопствените сили од можни загрозувања и нарушувања на здравјето на луѓето. Тука се согледува умешноста на балансирање на секој одговорен за реализација на воените мисии и цели и одговорноста која ја сноси за заштита и унапредување на животната средина. Командантите со своите штабови мора да ги дефинираат кои активности би имале негативен ефект и во кој домен ќе влијаат за да ги намалат штетните ефекти од воените операции.

Карактеристики на опкружувањето кои можат да имаат негативен ефект или се во колизија со мисијата на воениот командант се:

⁷⁵ СОФА, (SOFA, Status of Force Agreement)

- Општите прилики на опкружувањето,
- Климата,
- Квалитетот на водата,
- Природните извори, флора и фауна,
- Присуството на опасни видови и критично население.

Потенцијалните ефекти од воените активности кон животната средина се следниве:

- (1) **Загадување на водата.** Загадувањето на водата може да се случи од хумани извори (таканаречена црна вода), вода од перење и плакнење (сива вода), ерозија и непроверена дренажа и од дејствието во текот на борбените операции.
- (2) **Загадување на воздухот.** Загадувањето на воздухот е најчесто предизвикано од превозните средства, воздухопловите, горењето на отворен оган, користењето на пиротехнички и димни средства при што се ослободуваат опасни материи.
- (3) **Контаминација со пестициди.** Ова загадување на почвата (и храната) резултира од користењето на инсектициди, хербициди, разни дезинфекциски средства и други опасни материи.
- (4) **Контаминација со опасни ѓубрива.** Опасните отпадоци, ако неправилно се третираат, предизвикуваат загадување и опасни проблеми на теренот каде се одвиваат воените операции.
- (5) **Контаминација со тврди отпадоци.** Потеклото на тврдите отпадоци кои се најчесто отпадоци од градежни конструкции, ѓубре и друг отпад се јавуваат во текот на сите воени операции. Неправилното управување со овој вид на отпад може да предизвика контаминација и загрозување на безбедноста на луѓето.
- (6) **Контаминација со медицински и инфективен отпад.** Отпадот кој во себе содржи патогени и други бактерии и вируси кои може да предизвикаат разни заразни болести се во групата на инфективен отпад. Контролата и водењето на грижа за овој вид на отпад се многу важни и истите се третираат посебно од обичниот отпад.
- (7) **Масло и маслени деривати.** Третманот на маслата и маслените отпадоци се круцијални за заштитата на почвата и водата.
- (8) **Звучни удари.** Влијанието на звучните ефекти од воените дејствија но и од мирновременото работење е посебно штетно за животинскиот свет.

(9) **Природни и културни извори на опасност.** Скоро во сите воени операции можеме да се сретнеме со природните богатства, историските споменици и културните навики на локалното население. Не секогаш овие стандарди се во согласност на модерните општества од западните демократии и погледи на светот во кои денес живееме.

Значајно е овде да се напоменат пред се 5 стратегии и мерките кои воената организација ги препишува на НАТО командантите за намалување на изворите на загадување и заштита на животната средина:

1. *Намалување на изворите*-намалување или елиминирање на користење на опасни материи во текот на операциите.
2. *Рециклирање*-обновување на отпадоците пред се кои се користат во секој дневната употреба.
3. *Повторно користење*- По можност повторно користење на истите средства во текот на операциите или обуката.
4. *Третман*- Предавање на отпадот на места каде нема да предизвикаат опасност.
5. *Распоредување*- Сортирање на отпадот према видот (органиски, тврд отпад, метал, дрво, пластика и сл.)

Посебно во овој СТАНАГ се нагласува обуката и тренингот за припадниците на армиите членки на НАТО во делот на осознавање на важноста од заштитата на животната средина. Обуката на припадниците на НАТО и посебно на воените команданти се спроведува систематизирано низ школите за обука по пат на курсеви, семинари и работилници.

3.2.2. НАТО договор за стандардизација СТАНАГ 2510

Договорот за стандардизација кој ја третира заштитата на животната средина а се однесува за начинот на кој се менаџира отпадот и побарувањата кои произлегуваат за време на операции водени од НАТО е изработен и усвоен во мај 2003 година. Истиот го имаат ратификуваат сите земји членки на НАТО алијансата.

Во овој СТАНАГ се наведува дека Базелската конвенција, која се однесува за прекуграничното превезување на опасни материјали е потпишана од страна на повеќе од 100 земји во светот. Загадувачот и сопственикот на опасните материјали е должен да се придржува кон стандардите на ОН за третман на опасен отпад. Секако, командантите се должни да се придржуваат и кон националните регулативи и истите

да ги применуваат (иако националните стандарди најчесто се многу пониски од меѓународните).

Загадувачот е одговорен за животната средина и мора да ги применува принципите за третман и превема сите мерки за заштита.

Општите принципи за менаџирање на отпадот се:

а) секој отпад треба да се третира во согласност со хиерархијата (заштита, превенција, повторно користење, отпад опасен по здравјето и неопасен отпад).

б) менаџирањето и грижата за отпадот е логистичка задача.

в) ако не е предвидено со договорот СОФА, менаџирањето на отпадот да се покрие со Меморандум за разбирање помеѓу НАТО силите и земјата домаќин.

г) специјалистите за заштита на животната средина, превентивните медицинари, логистичарите и луѓето одговорни за набавки на средства и материјали за потребите на НАТО силите се должни да бидат вклучени во сите фази на операцијата со цел да укажат на добрата пракса.

д) проценка на состојбата и податоци за животната средина мора да се собираат, евалуираат и документираат пред, за време и по завршување на операциите.

ѓ) третманот на отпадот има значителна финансиска импликација.

е) чувањето на отпадот бара посебни услови и инсталации, опрема и луѓе. Собирни пунктови по потреба можат да се инсталираат на одредени локации.

ж) внимателното одбирање на отпадот и негова категоризација го намалува количеството на отпадот и сите инволвирани се должни да придонесуваат за подобрување на состојбата.

е) каде што има и постојат локални инсталации за рециклирање на отпадот да е користат максимално.

Покрај овие насоки и инструкции СТАНАГ-от дава сугестии за начинот на транспортирање на отпадот, неговото отстранување и третман. Покрај вие инструкции значајно е да се напомене дека користењето на европскиот каталог за отпад (European Waste Catalog) кој преставува листа на отпадоци и кој периодично се зановува на база на нови сознанија и податоци ќе служи како водилка на лицата одговорни за менаџирање и третманот на отпадот.

3.3. Научени лекции и применливост на национално ниво и во услови на изведување на воени операции

Војната и нејзините поборници низ историјата долго време се придржувале кон тезата дека крајната цел ги оправдува средствата. Во текот на Пунските војни, римјаните ја засолувале земјата околу Картагина за да не можат картагинците да ја употребуваат. Граѓанската војна во Соединетите Американски Држави не учи дека генералот Шерман наредува систематски уништување на жетвите, складовите со памук, градовите и се што непријателот би можел да го искористи за своја намена. Хирошима, Нагасаки, но и воените судири по втората светска војна како што е Виетнамската војна со себе ни донесува уништување на цели градови со цел да се убијат што повеќе цивили. Покрај ова имаме користење на дефолијанти и разни други штетни хемиски и радиолошки соединења кои предизвикаа смртност кај цивилното население но и бројка од околу 400,000 новороденчиња со вродена мана. Кувајтската интервенција која директно предизвика промена на климата, со палењето на нафтените извори и користењето на осиромашениот ураниум се доволни показатели за штетните активности на војната.

Меѓународните закони кои се применливи за заштитата на животната средина во воената организација можеме да ги поделиме како:

- Задолжителни меѓународни закони,
- Договорни закони
- Национални закони.

Секако мора да нагласиме дека меѓународните закони се однесуваат на владите а не на поединците, додека националните ги третираат индивидуите а не владата.

Ваквата поставеност на односите мора да не потсети на тоа дека еколошката закана е сепак закана која е продуцирана од човекот. Тука се поставува прашањето на дефинирањето што преставува еколошки закон?

Еколошки закон е секој закон кој наметнува заштита на животната средина и одржување на еколошки баланс со посебна цел на :

- Заштита на атмосферата од загадување,
- Заштита на климата и околината,
- Заштита на почвата и водените ресурси,
- Заштита на вегетацијата и дивиот животински свет,
- Намалување на бучавата,

- Третманот на опасните материи,
- Намалувањето и рециклирањето на отпадот.

Задолжителните меѓународни закони ги обврзуваат државите во рамки на своите граници и се обврски од општ карактер.

Законот за вооружен конфликт кој ги обврзува воените субјекти во текот на воените дејствија околу дискриминацијата и балансот на воените разорнувања не ги задоволува во целост барањата кои се однесуваат на животната средина. Сите овие закони како што нагласив во случајот со земјите од западен Балкан се делумно или воопшто не се имплементирани во националното законодавство. Во поедини држави, третманот на државата не оди подалеку од кратокрајни акции кои се повеќе за медиумите отколку за системски пристап кон проблемот.

3.3.1. Примената на меѓународниот стандард ИСО 14001 и системот за справувањето со закани од околината во поедини држави членки на НАТО

(ISO)⁷⁶ ИСО стандардите и добрите практики кои ги препорачува да ги користат државите и приватниот сектор за зачувување на животната средина се наречени систем за справување со закани од околината ССО (EMS)⁷⁷. Овој стандард почетно го користи НАТО до создавањето и продуцирањето на своите стандарди кои сепак се произлезени од ССО. Пред да почнат да развиваат свои системи за однесувањето кон околината, одбранбените системи во водечките земји членки на НАТО почнале да ги применуваат практиките од ИСО стандардите. Односите меѓу околината и одбраната се сепак специфични и сепак треба да се земе во предвид дека приоритет е одбраната на темелните вредности на државата. Примарните размислувања на министрите за одбрана и на воениот персонал се одржувањето на способноста за заштита на глобалната и националната безбедност и интересите на алијансата. Размислувања за другите закани не се од прв приоритет. Улогата и импактот на животната средина во однос на безбедносните прашања е секако комплексна. Размислувањата дека очувувањето на животната средина и заштитата на просторот каде тренираат воените

⁷⁶ (ISO) ИСО е меѓународна организација формирана во 1947 година која работи на волонтерска база и има досега донесено преку 19500 стандарди за разни области од животот на луѓето. Во неа членуваат 163 држави и седиштето и е во Женева, Швајцарија

⁷⁷ ССО „EMS“ (Environmental management system), преставува збир на процеси и практики кои и овозможуваат на организацијата да го намали импактот кон животната средина и да ја зголеми својата ефикасност. <http://www.epa.gov/ems/> (посетен на 26.02.2013)

сили и практикувањето на „еколошка политика“ ќе ги засили односите со цивилниот сектор и дека може да доведе до намалување на трошоците и други финансиски погодности се тешко применливи кај воените умови. Развивањето на ССО и нивното интегрирање како дел од оперативните способности кај одбранбените организации може да се разбере како фактор на ограничување за извршување на своите мисии. Сепак кога би се успеало кај цивилното и военото раководство задолжено за одбраната да се влијае со добра пракса и примери на заштеда и одржлив развој би се наметнала потребата да користењето на добар систем за справување со закани од околината и зачувувањето на животната средина да се промовира како добра „економија“ подобро би се остварила крајната цела, одржлив развој, сочувана природа за идните поколенија.

Следниве примери кај поедини држави го покажуваат нивниот развој и предизвиците со кои се соочувале во текот на јакнењето на способности за зачувување на животната средина.

Данска. На 1 Јануари 1993 година Данското министерство за одбрана основа комисија за заштита на околината и природата. Негова задача беше да ги поддржува напорите на владата за заштита на природата и животната средина во делот на одговорностите на министерството за одбрана во соработка со разни јавни и одбранбени авторитети. Членови на комисијата беа избрани од Одбранбената Команда, Домашната заштитна команда, данскиот одбранбен конструкционен сервис и Кралската Данска Администрација за пловење и хидрографија. Од комисијата е побарано да ги разгледа националните и меѓународните напори на полето на заштитата на природата и околината. На свите први состаноци, комисијата донесува план и стратегија кои ќе ги специфицираат четирите главни полина на кои ќе делуваат со цел заштита и унапредување на околината во воената средина:

- Законодавство/заштита,
- Оданочување на загадувачите од воената средина,
- Образование/едукација на кадар и
- Информирање.

Комисијата ја поставува задачата за развој и започнува со примена на ССО со користење на британски искуства до развојот на свои стандарди.

Како пилот проект земаат воздухопловна база на ВВ и ПВО на Данската армија.

Во исто време во воено образовниот систем избираат 86 членови како целна група за обука и тренинг низ организација на курсеви во три фази.

Еднодневен курс организиран со цел преглед на административни и политички аспекти и запознавање со одговорностите на институциите во поглед на зачувувањето на животната средина.

Осумдневен курс кој вклучувал практична обука на персоналот и запознавање со системот за справување со заканите по животната средина.

Осумдневен напреден курс кој вклучувал напреден материјал со цел вадење на профил на инструктор и координатори. Оваа програма била развиена и тестирана во 1993 година и од ова искуство министерството развила Водич за подготвителен преглед. Подоцна во 1994 година, Одбрандбената команда како одговорна за военото образование, ја изменува програмата во курс со еден чекор во траење од пет недели со вклучена еднонеделна пракса. Подоцна курсот се проширува и на цивилниот дел од одбрандбениот систем на Данска и се развива и база на податоци која постојано се надградува за состојбата со животната средина во воените инсталации.

Обединетото Кралство. Многу од британските општини веќе се адаптирале и го користеле ЕМАС (EMAS)⁷⁸ кои и даваат почетно искуство на одбрандбениот сектор за развој на свој систем за справување со еколошките закани.

На локалните авторитети ова им овозможило многу порано да го согледаат значењето на добрата пракса и заштедата која им ја овозможувал овој систем и воедно да одговорно се однесуваат кон природата. Многу години локалните авторитети ги докажувале нивните практики во односот со околината што резултирало да на крај владата на Обединетото Кралство во 1997 формира заеднички оддел од одделот за животна средина и од одделот за транспорт со цел на заедничко делување и придонес кон животната средина. Сите произлезени документи биле во согласност и со стандардот на ИСО 14001 и биле обврзувачки за сите министерства во владата на Обединетото кралство.

Канада. Во 1995 година федералната влада, министерствата и агенциите биле насочени да развијат и вклучат ССО за минимизирање на негативните ефекти на околината предизвикани од нивни активности. Ова барање ги вклучило и министерството за национална одбрана на Канада и канадските вооружени сили. Канадските вооружени сили установиле дека користењето на ССО ќе овозможи

⁷⁸ The EU Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) ЕМАС, Европски систем за еко-менаџирање, Извор: http://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm (посетен на 27.02.2013)

основа за практика и помош на министерството за водење на база на податоци за состојбата со животната средина. Со измените во законите за одбрана се овозможило на ниво на министерството да се постави одговорен старешина за околината и одржлив развој кои се имплементираат во 1996 година. Одговорниот старешина за својата работа поднесува извештај еднаш годишно во канадскиот парламент. Со неговите иницијативи и проекти се доаѓа до програма за заштита и унапредување на животната средина кои се практикуваат од собирање на масло од воените возила до обезбедување на итна помош за жртви од поплави.

Соединетите Американски Држави. На почетокот од 1996 година, секретарот за одбрана на САД го открива потенцијалот на системите за еколошка заштита преку ИСО 14001 за да набргу ја престапи програмата за заштита на животната средина во министерството за одбрана. Со започнувањето на пилот проекти во 1997 година се дошло до заклучок дека оваа програма подетално ги определува судирите кои воената организација ги има со средината и набргу прифатиле 15 од ИСО 14001 стандардите и ги охрабруваат департаментите на армијата, морнарицата и авијацијата да ги имплементираат во своите процедури.

Холандија. Кралството Холандија во далечната 1989 година го донесува својот прв програм за заштита на животната средина во рамки на министерството за одбрана со негово надградување во 1993⁷⁹ година и веќе во 2000 прераснува како имплементиран дел од сите одбранбени планови и политики на одбранбениот сектор. Плановите се засноваат на националните документи и имаат 21 точка кон која се стремат да ги исполнат до 2020 година. Круцијални предизвици кон кои ги таргетираат своите програми се :

- Почвата,
- Енергијата,
- Бучавата,
- Опасните материи,
- Отпадот и
- Природата.

Иако сите почетни документи беа базирани на европските регулативи и легислативи, сепак со продуцирањето на НАТО документите, вооружените сили на Холандија ги

79 Извор: www.fmn.dk/eng/ (посетен на 27.02.2013)

прифатија и имплементираат сите НАТО прописи врзани со заштитата на животната средина на национално ниво и во меѓународните мисии.

Чешка Република. Министерството за одбрана на Чешка уште пред да стане членка на европската унија ги прифаќа стандардите од ИСО 14001 во делот на заштита и справување со заканите кои потекнуваат од воената средина а се однесуваат на заштита на природата. Воениот сектор кој првично ги прифаќа стандардите на ЕМАС, до крајот на 2003 година целосно ги заменува со стандардите на ИСО 14001.

Шведска и Финска. Овие две држави имаат најдалеку отидено со имплементирањето на законите во рамки на своите одбрандбени системи и се две држави кои од почетокот учествуваат во финансирањето на програми за развој и истражувања поврзани со воениот сектор како загадувач на животната средина. Законската легислатива како основа за заштита на околината, првично ја применуваат во одбрандбените сили со акцент дека превентивните мерки за заштита мора да се земат во предвид во сите воени активности. Најважни активности во кои се насочени целите за заштита на околината во наредните години се намалувањето на бучавата, чистење на загадените површини од воените активности, развој на систем за справување со отпадот и опасниот материјал и опаните супстанции. Посебно се концентрирани на воените вежбалишта кои се наоѓаат во близини на природните резервати, чистење на складиштата со складирани опасни материјали и поранешните складови на горива и мазива. Поддршката на заштитата на животната средина се состои од надзор, мерки и контроли на здравјето и безбедна работа како и користење на обновливи извори за енергија и материјали кои не се опасни за животната средина.

Иако најчесто проблемите со воениот сектор е дека тој делува пред се со незнаоѓање на решенија откако е веќе направена штетата кон околината, низ претходните искуства можеме да видиме дека и воениот сектор кај поедини држави активно се вклучува во превентивното делување. Ако воениот сектор воведо размислување за заштита на животната средина не само во рамки на воената организација, туку како дел и од културата на живеење, со сигурност можеме да потврдиме дека ќе постигнат не само заштеди за својата организација туку и значително ќе го подобрат квалитетот на живеење во воената средина. Сепак на лидерите треба активно да се делува и да им се предочи пред се финансиската придобивка од систематскиот пристап кон справувањето со еколошките закани и произлезената заштеда која може да се искористи во делот на модернизација и набавка на нова опрема за потребите на одбрандбениот сектор. Во овој дел значителна

урога би имала логистиката како гранка на одбраната која се занимава со системи и процеси кои вклучуваат набавки, одржување, аквизиција, транспорт, снабдување и инфраструктура. Ако во делот на инфраструктурата, земено како пример се инвестираат повеќе пари во делот на изработката на студии за одржлив еколошки развој, помали ќе бидат трошоците во одржувањето и ќе се избегнат дополнителни финансиски импликации за чистење и враќање во првобитна состојба. Како оператор во индустриските подрачја и купувач на огромни количини на материјали и опрема, воениот сектор е способен да влијае на пазарот. Ако воениот сектор инсистира на купување само на производи произведени со стандард на органско потекло, произведувачите ќе бидат мотивирани да ги подобрат нивните производствени линии за да станат конкурент на пазарот. Во некои држави, властите дозволуваат стимулирање на растежот на индустрии кои произведуваат производи со полномоштво и сертификат на квалитет. Со неговата значителна купувачка моќ, воениот сектор, ги форсира и преферира произведувачите со ефективни програми. До степен кој е одржлив за примарната мисија, воениот сектор трба да ги следи истите правила за заштита на животната средина како и остатокот од општеството. Во многу околности, воениот сектор може да приговара со барања кои се својствени на многу земји дека однесувањето према средината е значаен ограничувачки фактор. Со внимателно планирање, воениот сектор може да ги усогласи барањата на задачите за реализација на мисијата со барањата на заштитниците на животната средина без да направи значајна повреда на природните и културните извори. Тренирачки и тестирачки активности можат да се планираат за да се избегнат конфликтите со чувствителните предели како што се националните паркови. Временските определувања за користење на тренинг камповите (во пролет кога буи вегетацијата или во период кога имаме сезона на парење на дивите животни) значително можат да влијаат во подобрувањето на односот кон животната средина. Исто така индустриските капацитети кои произведуваат опрема и материјали за воените потреби можат временски да се прилагодат кон овие аспекти за зачувување на здрава животна средина. Вниманието на размислувањата за околината всушност се состои од подготвеност за мисија која ќе содржи во себе и многу аспекти и размислувања за останатите ефекти од мисијата. Соработката на сите инволвирани на сите нивоа стратегиски, оперативни и тактички, воени и цивилни пред се со локалните заедници придонесува да се подобри взаемната доверба и гради одржлив развој во сите сфери, а

пред се животната средина како фактор кој ги инволвира сите и победниците и поразените.

3.4. Проучени случаи: Косово и Авганистан

3.4.1. Интервенцијата во Косово и влијанието на околината

Можеби најголемата опасност за животната средина во време на војна е вистината. Оваа констатација посебно е важна и е најевидентна во случајот со интервенцијата на НАТО во Косово и косовскиот конфликт. Кога стана јасно дека договорот од Рамбује пропаѓа и НАТО започна со воздушните напади на силите на југословенската армија стационирани на подрачјето на Косово, започнаа и првите аларми за штетите кои се нанесуваа на животната средина и природата. Сликите од запалените фабрики, рафинерии и истекувањата на хемикалиите во околината беа во исто време прикажувани во медиумите сликите на десетиците илјади бегалци кои го напуштаа Косово и се слегаа во околните држави. Во тоа време кога консеквенците околу хуманитарната бегалска криза беа јасни и недвिसмислени, јавното мнение беше поделено околу можните последици и штети према животната средина. Од една страна беше стравот од ширењето на еколошките штети кон соседните држави, додека од друга страна НАТО тврдеше дека со користењето на софистицираното оружје како што беа „паметните бомби и ракети“ се предизвикува минимална штета на околината и мала колатерална штета. Ова беше почетната дилема за сите организации кои се вклучија во проценката на штетата а посебно за УНЕП која активно се вклучи во изработка на студија за влијанието на интервенцијата на живите битија на просторот на Сојузна Република Југославија и околните држави. Косовската интервенција имаше посебен негативен импакт кон Албанија и Македонија кои примија најголем број на бегалци на својата територија. Исто така Бугарија и Романија како држави од Дунавскиот басен се соочија со ефектите од загадувањето на реката Дунав од оштетените и бомбардирани индустриски објекти како што беше рафинеријата во Панчево и фабриката за електроматеријали во Бор. Огнените јазици од запалената рафинерија и складовите за нафта кои гореа со денови предизвикаа загадување на воздухот во поширокиот регион. Во Косово, српските безбедносни сили систематски ги празнеа домовите. Бегалската криза предизвика во соседните држави кои реално не беа подготвени за енормната бројка на бегалци која во еден момент во Македонија

чинеа околу 350,000 бегалци, големи предизвици по прашањата за снабдувањето со вода, храна, засолништа и основни хигиенски мерки во бегалските кампови. За време на НАТО интервенцијата воените авиони на алијансата на враќање во своите бази поради стравот од несакано активирање на бомбите, исфрлија околу 100 бомби во Јадранот со што се зголеми стравот од загадување и кај државите кои излегуваат на јадранскиот крајбрежје. Според извори од медиумите и невладините организации за време на интервенцијата се користеа оружја кои содржеа во себе осиромашен ураниум. Иако ова до денес не е потврдено од ни една организација како што е НАТО или властите на Србија, меѓународните организации регистрираа⁸⁰ четири „жешки точки“, Крагујевац, Нови Сад, Панчево и Бор. Списокот на уништени воени, индустриски, културни и други објекти е преголем за да биде разгледуван во магистерскиот труд, но сепак треба да напоменам дека беа уништени и разорени околу 40% од економските капацитети и инфраструктура на Република Србија.

Осиромашениот ураниум како продукт се добива од процесот на користење на нуклеарните реактори за производство на електрична енергија. Споредено со природниот ураниум U-235 кој има изотопска вредност од околу 0,7% осиромашениот има намалување за една третина и има околу 0,2%. Осиромашениот ураниум има голема густина и се користи со нанесување на врвовите на зрната кои се наменети за пробивање на дебели челични оклопи. Во текот на хемискиот процес кој се случува со експлодирањето на проектилот се ослободува ураниумов оксид пратен со висока температура. Студиите до сега докажаа дека честичките можат да бидат инхалирани во белите дробови и да предизвикаат радиолошки и хемиски промени на организмот. Потврдата од Министерството за одбрана на САД дека авионите А-10 користеле осиромашен ураниум во дневниот брифинг од министерството само ја потврди и ја загрижи јавноста во Србија и Косово за постконфликтната состојба во која ќе се најдат нејзините жители. Сепак ова изјава која се состоеше дека е користено оружје со ваков состав не дефинира каде и на кое место и со кој квантитет е користено оружјето збогатено со осиромашен ураниум.

Во европски контекст регионот на западен Балкан каде припаѓа и Косово е препознат како регион со богат биодиверзитет кој има посебна важност и вредност. Богатството на флората и фауната, различноста на климата, геологијата и топографските фактори влијаеле да државите ги препознаат овие природни убавини и да дел од своите земјишни пространства ги прогласат за природни резервати заштитени од

⁸⁰ Извор: www.unep.org/kosovokonfliktconsequences (посетен на 28.02.2013)

националните закони и препознаени од светот. Дури 8% од територијата на Црна Гора се заштитени паркови додека 5% од Србија се заштитени со закон. Со издавање на буклетот „Природното богатство нападнато од бомби“, српскиот институт за заштита на природата во август 1999 година меѓу првите реагираше во домашната и светската јавност за штетата нанесена на Копаоник, Златибор и на други локации. Идни правци на делување на властите на Косово и околните држави како препораки наместо заклучоци се изградба на добар систем за собирање на податоци и формирање на единствени заеднички тела кои активно би се вклучиле во размената на информации со цел побрзо и ефективно справување со заканите за животната средина.

3.4.2. Авганистан- постконфликтно градење на капацитети за заштита на животната средина

Исламска Република Авганистан е преобладавајќо аграрно зависна земја на фармери и сточари. Околу 80% од популацијата зависи директно од ресурсите кои доаѓаат од природата за да ги задоволат своите дневни потреби. Овие ресурси изминативе децение на војни и конфликти кои го потресуваа авганистанското општество значително беа намалени или повеќе не ги задоволуваат потребите на граѓаните. Сегашните проблеми со кои се соочува авганистанското општество се следниве:

- Неадекватна дистрибуција на водените ресурси која води до недостаток во одредени покраини што може да предизвика еколошки бегалци, го загрозува економскиот опстанок и предизвикува тензии.
- Продолжувањето на обесшумувањето што предизвикува ерозија на земјиштето, намалување на приносите и загрозување на бројот на сточните фондови. Исто така предизвикува поплави, лизгање на земјиштето и брзо исчезнување на влагата од почвата.
- Присуството на загадувачи на земјиштето, воздухот и водата може да предизвика сериозни здравствени импликации на луѓето што во иднина би водело до намалување на економската продуктивност.

Авганистанската влада со помош на меѓународната заедница а посебно програмата за заштита на животната средина на обединетите нации УНЕП, формира агенција за

заштита на животната средина и го донесоа првиот закон⁸¹ за заштита со што ја ставија правната рамка за сите институции во државата. Одржливиот развој како меѓународен принцип беше на врвот на агендата на овој закон. Како законот влијаеше на авганистанскиот народ? Ова беше за прв пат да на народот на Авганистан му се даде одредени права но и и обврски за да:

- ги користат природните ресурси во согласност со легислативата,
- да формираат невладини организации и да учествуваат во нивната работа,
- да имаат пристап до информации за околината,
- да одбијат да работат работа опасна по животната средина,
- да избегнуваат да ја загадуваат околината.

Интегрираната природа на концептот и програмата за заштита на животната средина неопходно им налагаше на сите министерства да се вклучат во имплементацијата на законот од владините до универзитетите и невладините организации. Провинцијалните, дисктриктите и селските совети се обврзуваат да ги почитуваат членовите од законот додека министерството за енергија и вода е надлежно за менаџирање на водените ресурси. За следниве активности потребна е дозвола од агенцијата за заштита на животната средина:

1. Градежни активности,
2. Одложување на отпад кој би предизвикал оштетување на околината,
3. Изградба на капацитети за третирање на отпад,
4. Чување на опасен отпад,
5. Ловење на заштитен дивеч,
6. Извезување на загрозени видови на фауна.

Ова се само дел од ограничувањата на законот кој сепак мора да речеме дека имплементација на ваков закон е проблем како што видовме и во земји со поразвиена демократија а не за држави кои се борат да закрепнат од долгогодишната трагедија на граѓански војни и воени конфликти. Територијата на Авганистан е населена повеќе илјади години и како простор служел како важна комуникација помеѓу истокот и западот на кој се мешале култури и религии. Како земјишен простор на кој виреат многу ендемски видови на флора и фауна но и богат со рудни богатства како минерали, злато, бакар, драгоцен и полудрагоцен камења бил на мета на освојувачи во текот на својата долгогодишна историја што несомнено придонеле да го

⁸¹ Official gazette No 012 dated 25 January 2007.Извор: <http://www.afghangovernment.com/> (посетен на 01.03.2013)

обликуваат денешниот изглед на Авганистан. Долгогодишниот период на војна (триесет години без мир и стабилност) не само што предизвикале уништување и деградација на социјалната страна бездруго влијаеле и на уништување на околината. Војната овде, ја покажала целата своја деструктивност не само кон човекот и неговото битие туку и кон природата и ресурсите. Сеуште во соседните држави како последица од конфликтот но и како последица од разурнувањата на животната средина живеат околу три милиони „еколошки бегалци“. Во руралните средини живее повеќе од 80% од денешната популација на Авганистан кои најчесто ги чувствуваат промените предизвикани од глобалното затоплување како што се сушите, природните катастрофи, ерозијата и загадениот воздух. Иако 40% од територијата е покриена со високи планини како што е Хиндукуш кои служат како природни резервоари на питка вода, достапноста на жителите кон извори на питка вода е многу мала дури и во периодот на дождовите.

Научените лекции на НАТО силите кои се често во конфликт поради националните ограничувања кои со себе ги носат националните континенти применуваат за секоја посебна загрошена област или територија над која се одговорни посебна програма за справувањето со заканите од неправилниот третман кон животната средина. Овие научени искуства се применливи во неколку случаеви но не се и соодветни за други прилики. Согласно научените лекции и примената на најдобри практики на 17 август 2011 година го издаваат и заедничкиот програм за заштита на животната средина АЈЕПШ 2582.⁸² Овој документ им служи како водилка за НАТО силите но и за авганистанската армија во придонесот за заштитување на животната средина но и за третманот на опасните материи и развојот на програмата за одржлив развој на сите нивоа државни, провинциски, дистриктни и кај селските совети кои некогаш и се клучните фактори кои придонесуваат да се намалат ефектите кон животната средина.

⁸² Види пошироко: www.nato/documents/org

4. Армијата на Република Македонија и заштитата на животната средина

4.1. Историски аспект на потенцијалните загрозувања и опасности за животната средина во Армијата на Република Македонија

На 17 ноември 1991 година Собранието го усвојува Уставот на Република Македонија, според кој Македонија е суверена, самостојна, демократска и социјална држава, а одбраната на државата се организира со сопствени вооружени сили. На 21 февруари 1992 година претседателот Киро Глигоров и претставниците на федералната армија потпишуваат договор за дислокација на ЈНА од Македонија со краен рок до 15 април. Армијата повлекувањето го завршува пред определениот рок, така што на 27 март 1992 година македонската територија ја напушти и последниот нејзин војник. Со одвлекувањето на опремата и вооружувањето со кое располагаше ЈНА на територијата на Република Македонија, нашата земја остана со скромни борбени средства и воена опрема која беше во рамките на Територијалната одбрана. Сепак со нив успешно почна да се спроведува обуката и да се подготвува новоформираната **Армија на Република Македонија**⁸³ за извршување на својата уставна улога и задачи. Претходно, македонските војници организирани во Територијална одбрана успешно го извршија преземањето и обезбедувањето на границите и воените објекти на Република Македонија. Така, на 6 март 1992 година е преземен првиот воен објект-зградата на Републичкиот и Градскиот штаб на ТО во Скопје, а на 11 март 1992 година, од страна на ТО Крива Паланка е преземена правта караула "Рамна нива" на македонско – бугарската граница. На 26 март 1992 година припадниците на ТО на општина Чаир во Скопје го презедоа и последниот, но и најголем воен објект – сегашната касарна "Илинден". По завршувањето на сите подготовки за прием на првата генерација македонски војници во АРМ, на 14 април 1992 година, во касарната во Охрид пристигнува првиот регрут – Пане Јамадиев од Велес, а на 15 април во касарните во Скопје, Битола, Штип и Охрид е примена првата генерација млади војници во АРМ со што и започнува формирањето на Вооружените сили на Република Македонија. Старешините и граѓанските лица на служба во АРМ кои се определија да останат во Република Македонија, ги прифатија основните системски решенија на државното раководство како единствена алтернатива на одбраната на Република Македонија. Армијата на Република Македонија, која изминатата година го одбележа својот јубилеј од 20 години од своето формирање, се развиваше паралелно со

⁸³ <http://www.nationmaster.com/country/mk-macedonia> (посетен на 02.03.2013)

македонското општество следена со сите реформи и пребрежија кои го пратеа македонското демократско и меѓународно препознавање. Со донесувањето на Законот за одбрана на 28.03.1992 година се поставија и нормативните акти за формирање и развој на Армијата на Република Македонија во рамки на одбрандбениот систем на Република Македонија. Одбрандбени способности на АРМ во текот на своето постоење поминаа низ неколку фази и реформи.

Првата фаза, која траеше од 1992 година до 2000 беше период во кој армијата беше организирана според моделот на поранешната армија со армиски корпуси (1. 2. и 3.армиски корпус) со значителна бројка на резервен состав од околу 100.000 војници и околу 12000 припадници на активниот состав. До крајот на првата фаза армијата извршуваше задачи од доменот на контрола на границата и поддршка на полицијата а посебно во текот на бегалската криза во 1999 година. Во овој период армијата немаше некои посебни борбени способности и капацитети (поради недостатокот на тешко вооружување, (тенкови, артилерија и воени воздухоплови) и воглавно обуката се одвиваше во рамките на пешадиските единици со лесно пешадиско вооружување. Приемот на Македонија во програмата Партнерство за мир во 1994 година ги отвори вратите за меѓународна воена соработка и стекнување на неопходните способности за исполнување на политичката агенда за прием во колективниот систем за безбедност НАТО. Во овој период се одржа и првата меѓународна воена вежба на територија на Република Македонија, во Криволак под името Блесок.⁸⁴

Втората фаза би ја опишал како периодот од 2002 до 2005 година кога дотогашните корпуси се заменија со 2 механизирани пешадиски бригади и се започна процесот на предавање на граничното обезбедување на полициските сили. Во текот на овој период, АРМ продолжи да ја развива својата меѓународна соработка и оперативна подготвеност со модернизација и на новите хеликоптери и борбените авиони СУ-25. Овој период е период кога започнува и учеството во меѓународните операции за поддршка на мирот, во Ирак а подоцна и во Авганистан. Исто така со формирањето на Координативниот центар за поддршка на земјата домаќин активно учествува со персонал за координација на логистичките капацитети на силите на КФОР на Косово.

⁸⁴ Види пошироко: www.morm.gov.mk. Во рамките на вежбата блесок прпат АРМ се запозна со процесот на донесување на воена одлука според НАТО стандарди.

Во третата фаза на реформите на армијата, за започна со концептот на напуштање на поедини воени капацитети и касарни⁸⁵ и дивестирање на поедини објекти од несуштински карактер. Во овој период од 2006 до 2012 година се напушти дотогашниот задолжителен воен рок и македонската армија целосно се професионализира. Според Белата Книга на одбраната, проектирани бројки на Армијата на Република Македонија и одобрена бројна состојба е од 8.133 активен воен персонал, а пополнувањето континуирано ќе се одржува на ниво од минимум 90%. До крајот на 2020 година треба да се постигне однос офицери-подофицери-професионални војници по формулата 1:2:4. Примарна мисија на Армијата е одбрана и заштита на територијалниот интегритет и независноста на Републиката и заштита на населението од надворешни закани во сите услови на мир, во кризна состојба и во војна. Исто така, Армијата е подготвена за исполнување на меѓународните обврски и придонес во колективната одбрана на НАТО, учество во меѓународните операции и заштита на пошироките национални интереси.

Актуелни и планирани приоритети, мисии и задачи на АРМ се следните:

- набљудување и противвоздушна заштита на националниот воздушен простор и поврзување со интегрираниот систем на НАТО за противвоздушна одбрана;
- учество во меѓународните аранжмани (мултилатерални, регионални и билатерални) за патролирање на националниот воздушен простор;
- поддршка на полицијата и на другите државни институции при заштитата на критичната национална инфраструктура и поддршка во справувањето со последиците во случај на терористички напад;
- поддршка на државните институции во случај на природни катастрофи и епидемии, техничко-технолошки и други опасности и кризни состојби;
- брзо распоредување на кредибилни сили во мултинационални здружени операции предводени од НАТО далеку од националната територија или во операции за колективна самоодбрана на НАТО;
- ефективна команда и контрола во согласност со барањата на Концептот на НАТО за мрежно поврзани и заштитени комуникациски и информатички способности;
- ефективно воено разузнавање и извидување за поддршка на експедициските операции на АРМ;

⁸⁵ Гарнизонот Струмица, Битола, Охрид и Прилеп. Види пошироко во проектот на УСАИД: http://www.urb.com.mk/pdf/Bela_Kniga_za_sostojbata_so_voenite_objekti_vo_Makedonija.pdf (посетен на 01.03.2013)

- логистичка одржливост на распоредените национални контингенти, вклучително и способности за вклучување во мултинационална логистика;
- медицинска поддршка на распоредените контингенти со Рол 2;
- опстанок и заштита на силите во услови на блиска борба и закани од хемиско, биолошко, радиоактивно и нуклеарно оружје;
- одбрана на силите од импровизирани експлозивни напади;
- извршување на операции во комплексни географски и климатски услови, вклучувајќи и екстремно топли и суви услови;
- операции во урбана средина;
- обука на сите единици, особено на распоредливите способности, според заедничката доктрина на НАТО и процедурите поврзани со команда и контрола и здружените и комбинирани копнени операции;
- развој на способности за цивилно-воена соработка (CIMIC способности);
- придонес во широкиот спектар на операции за поддршка на мирот предводени од ООН, од НАТО, од ЕУ или од пријателски коалиции;
- придонес во воените структури на НАТО;
- мултилатерална и билатерална одбранбена соработка.

Улогата на Армијата во поддршка на полицијата и другите државни институции е регулирана со Законот за одбрана и со Законот за управување со кризи, а се воспоставија и практични стандардни оперативни процедури.

Армијата континуирано дава поддршка во справувањето со елементарните и хуманитарни непогоди и катастрофи. Секоја година АРМ ангажира околу 1.000 свои припадници, стотина моторни возила и неколку хеликоптери за гаснење на пожарите во државата. Исто така, АРМ беше ангажирана и во отстранувањето на последиците од невремето во општините Радовиш, Струмица, Тетово, Прилеп и други општини. Секоја зима хеликоптерите на Армијата учествуваат во доставувањето на храна и други неопходни продукти за потребите на месното население во завеаните и непристапни терени и воедно од тие предели спасува и извлекува болни лица на кои им е потребна лекарска помош.

Сегашната разместеност на припадниците на Армијата на Република Македонија е според гарнизонски принципи кој го сочинуваат гарнизоните Скопје, Куманово, Велес, Кичево, Штип, Тетово, Петровец и новоотворениот гарнизон во Прилеп. Покрај гарнизоните, армијата располага и со одреден број на центри за обука, складишни капацитети и издвоени објекти од посебно значење за одбраната.

Со своите природни карактеристики (геолошкиот состав, релјефот, климата, хидрографијата, почвата, растителниот и животинскиот свет), Република Македонија е една од најразновидните земји во Европа. Во текот на изминатите пет децении, мрежата на заштитени природни обележја и реткости постојано се прошируваше и денес опфаќа 74 природни области со вкупна површина од 187.895 хектари или 7,3% од територијата на земјата.

Статусот на заштитена област или вид во Република Македонија е доделен на три национални парка (108.338 хектари), четири строги национални резервати (12.855 хектари), три области со исклучителни природни обележја (2.338 хектари), 14 различни растителни и животински видови коишто живеат во области надвор од природните резервати (2.709 хектари) и на 33 природни области во категоријата на т.н. „споменици на природата“ (61.655 хектари). Територијата на Република Македонија изобилува со голем број на исклучително вредни природни реткости. Тоа резултира од изразената висинска диференцираност на релјефот, која условува изразена динамичност и негова особена природна убавина, потоа од разновидниот геолошки состав, специфичните климатски услови и ред други фактори. Тие создаваат простори со исклучителна природна убавина, потоа можности за појава на многу реликтни и ендемични растителни и животински видови, присуство на многу објекти како феномени на природата кои се зачувани во изворна состојба, како и многу други вредности кои создаваат природни целини со извонредна природна убавина. Од вкупното природно наследство на територијата на Република Македонија досега се ставени под заштита на законот: 3 национални парка, 10 специјални резервати, 2 предела со посебна природна убавина, 48 вида птици, 55 споменици на природата и 3 меморијални споменици на природата. Освен заштитените природни реткости, евидентирани се уште: 2 национални парка, 9 строги природни резервати, 18 научноистражувачки природни резервати, 15 предела со посебни природни карактеристики, 25 карактеристични пејзажи, 17 посебни природни резервати, 150 поединечни растителни видови на целата територија од Републиката, 63 растителни видови по групи, 45 помали групи растителни видови во одделни подрачја и 45 растителни видови култивирани во градските и приградските подрачја, 247 животински видови од кои птици 218, инсекти 9, водоземци 4, рептили 13, потоа 152 споменици на природата од кои геолошки и минеролошко-петрографски 24, геоморфолошки 19, хидрографски 77, ботанички 32 и меморијални 24. Ова е само благ опис на убавината и богатството за кое македонските граѓани и посебно армијата на

Република Македонија вреди да се бори за да го сочува за идните генерации. Близината на касарните, вежбалиштата и објектите на армијата во однос на природните резервати и заштитените области, наведува кон превземање на посебни мерки за заштита и свој придонес на воената организација кон заштитата на животната средина и природата. Еколошки закани за животната средина кои се идентификувани во воената средина на Армијата на Република Македонија можат да се категоризираат и класифицираат во однос на нивното потекло и опасноста која можат да ја предизвикаат.

Според оваа поделба ги препознаваме следниве потенцијални закани:

1. Масла и маслени отпадоци кои потекнуваат од возилата, агрегатите и машините на употреба во армијата,
2. Истрошените гуми,
3. Токсични супстанции од изведување на бојацински работи,
4. Извори на јонизирачки и нејонизирачки зрачења,
5. Застарените возила кои не се според европските стандарди Еуро 3 или 4,
6. Отпадните води од перење на борбени и неборбени возила во касарните,
7. Користењето на муницијата и артифициите во близина на заштитените резервати,
8. Бучава и вибрации,
9. Галвански и други отпадоци, батерии, акумулатори и слично.
10. Штетни гасови и саѓи од парни централни,
11. Фекални материи
12. Медицинскиот отпад,
13. Складиштата на муниција, горива и други опасни материи.

Република Македонија ги има потпишано и верифицирано следниве закони кои ја третираат заштитата на природата и животната средина, а кои се должни да ги почитуваат и применуваат сите субјекти во Република Македонија, согласно тоа и армијата:

1. Закон за ратификација на спогодбата меѓу Владата на Република Македонија и Сојузната Влада на Сојузна Република Југославија засоработка во областа на животната средина „Службен весник на РМ“ бр. 13/03 од 04.03.2003 год.
2. Закон за ратификација на договорот меѓу Владата на Република Македонија и советот на министри на Република Албанија за заштита и одржлив развој на

Охридското езеро и на неговиот слив, „Службен весник на РМ“ бр. 46/05 од 20.06.2005 год.

3. Закон за ратификација на заедничката конвенција за сигурност при управување со искористено нуклеарно гориво и сигурност при управување со радиоактивен отпад „Службен весник на РМ“ бр. 113 /09 од 11.09.2009 год.

4. Закон за ратификација на протоколот кон Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за долгорочно финансирање на Програмата за соработка за мониторинг и оценување на далекосежното пренесување загадувачки супстанции во воздухот во Европа (ЕМЕП) „Службен весник на РМ“ бр. 24/10 од 19.02.2010 год.

5. Закон за ратификација на Протоколот на Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за контрола на испуштањето на азотни оксиди или за нивно прекугранично пренесување „Службен весник на РМ“ бр. 24/10 од 19.02.2010 год.

6. Закон за ратификација на Протоколот на Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година во врска со понатамошното намалување на емисиите на сулфур „Службен весник на РМ“ бр. 24/10 од 19.02.2010 год.

7. Закон за ратификација на Протоколот на Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за контрола на емисиите на испарливите органски соединенија или на нивното прекугранично пренесување „Службен весник на РМ“ бр. 24/10 од 19.02.2010 год.

8. Закон за ратификација на Протоколот на Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за „Службен весник на РМ“ бр. 24/10 од 19.02.2010 год. Август 2012 страна 2 намалување на емисиите на сулфур или на нивното прекугранично пренесување најмалку за 30 проценти.

9. Закон за ратификација на Ротердамската конвенција за процедурата за претходно добивање на согласност за одредени опасно хемикалии и пестициди во меѓународната трговија „Службен весник на Република Македонија“ бр. 83/2010 од 23.06.2010.

10. Закон за ратификација на Протоколот кон Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за перзистентни органски загадувачки супстанции „Службен весник на Република Македонија“ бр. 135/2010 од 08.10.2010.

11. Закон за ратификација на Протоколот за регистри на загадувачки и пренос на загадувачки супстанции „Службен весник на Република Македонија“ бр. 135/2010 од 08.10.2010.

12. Закон за ратификација на Протоколот кон Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот од 1979 година за намалување на закиселувањето, еутрофикација и приемниот озон „Службен весник на Република Македонија“ бр. 135/2010 од 08.10.2010

13. Закон за ратификација на Протоколот кон Конвенцијата за далекосежно прекугранично загадување на воздухот за тешки метали од 1979 година „Службен весник на Република Македонија“ бр. 135/2010 од 08.10.2010

14. Закон за ратификација на Мултилатералниот договор меѓу земјите на Југоисточна Европа за спроведување на Конвенцијата за оценување на влијанијата врз животната средина во прекуграничен контекст.

Покрај сите овие законски акти и прописи можеби е најзначајно да ја споменам и насоката на генералниот секретар на Владата на Република Македонија во март 2011 година во однос на политиката за заштита на животната средина каде се вели:

„Сите вработени во Генералниот секретаријат и канцеларијата на владата ќе работат на остварување на следниве цели:

- Идентификување на сите аспекти на животната средина до кои се доаѓа или може да дојде и ставање под контрола на значајните за животната средина,
- Штедење ресурси и енергија, намалување на употребата на штетни материји и продуцирањето отпад,
- Надобразба и поттикнување на вработените да делуваат превентивно и постојано да ја подобруваат заштитата на животната средина.“

Сепак и покрај сите законски регулативи со кои се третира заштитата на животната средина, како и во останатите држави од западен Балкан не е многу далеку отидено во имплементацијата на почитувањето на одредбите од овие закони. Покрај сите спроведени реформи и исполнување на обврските во 2008 година за членство во НАТО алијансата, остануваат и обврските кои армијата треба да ги исполни и пред своите граѓани⁸⁶. Покрај сите национални закони за заштита на животната средина, природата водите и другите ресурси најасно е дефинирана обврската на армијата во Правилникот за содржината на извештајот за состојбата на животната средина во член 28 каде се вели:

⁸⁶ Правилник за содржината на извештајот за состојбата на животната средина, член 28.

„ Армиски структури.- Информациите за влијанијата врз животната средина од вооружените сили опфаќаат:

- Превенцијата и можните загадувања коишто се специфично поврзани со армиските активности (ефекти од радарски системи, загадување на површините со компоненти на течни горива, подрачја каде се реализираат вежбовни активности со разни боени орудија и лансирање на проектили, проблемите со рециклирање на пловни средства чија употреба завршила, складирање на течен и чврст радиоактивен отпад.
- Препораките за стручна, финансиската и техничката помош за армиските структури за решавање на еколошките проблеми поврзани со нивните активности.

Овие законски одредби ги даваат првите почетоци поврзани со третирањето и придонесот на армијата во однос на заштитата на животната средина кои започнуваат во 2003⁸⁷ година и напорите на министерството и генералштабот да подготват документи, правила и упатства кои би ја третирале ова проблематика. Еден од тие документи кој е во нацрт верзија е „Концептот за заштита и унапредување на животната средина и природата во воена средина“ кој посебно ќе го анализирам во понатамошниот дел од трудот.

4.2. Концепт за заштита и унапредување на животната средина и природата во воена средина

Потребата за едукација на припадниците на армијата и издавање на документ кој би бил појдовна основа на национално ниво е јасно согледана од припадниците на раководните структури на армијата. Но сепак и покрај сите напори, досега нема документ кој е официјално издаден и кој би ја третирал оваа значајна материја од доктринарен или друг вид на карактер. Во 2003 година во рамките на тогашната структурна поставеност на армијата функционираше секцијата Г-5 во рамки на генералштабот, која во делокругот на своите обврски (превземени од НАТО и усогласени за потребите на АРМ) имаше обврска да покрај планирањето како основна задача да го покрива и делокругот на работењето на цивилно-воените односи во кои спаѓа и третманот на припадниците на армијата према животната средина. Сепак еден

⁸⁷ www.moerrp.gov.mk/.../Одговори%20на%20ЕУ%20прашалникот-... (посетено на 02.03.2013). 22 –ото поглавје се однесува за животната средина.

таков документ не е произлезен до ден денешен. Во списанијата кои ги издава министерството за одбрана како што е Штит, во број 8⁸⁸ се прават првите напори да оваа значајна проблематика се третира и во рамки на министерството. Иако како документ не е официјално промовиран поради неопходноста од негово донесување и усогласување (поради компатибилност со НАТО документите) ќе направам напор за наегова промоција со тоа што ќе ги изнесам основните карактеристики кои би требало да ги содржи овој документ.

Целта на издавањето на „концептот“⁸⁹ би била заштитата и унапредувањето на животната средина и природата во воената средина, имплементација на позитивните законски прописи на Република Македонија во АРМ, приближување кон НАТО стандардите и иницирање на соработка со институциите во земјата и странство по прашања од заштитата и унапредување на животната средина и природата. Покрај воведниот дел каде би се направила корелација на документот и применливост со другите документи, би се истакнала важноста за градењето на цивилно-воените капацитети како основа за функционирање на современите армии во услови на се поголемата импликација на цивилниот фактор на воените активности. Целта на заштитата и унапредувањето на животната средина во АРМ е подигање на еколошката свест на припадниците на армијата за потребите за заштита и унапредување на животната средина. За остварување на целта одговорните во армијата се должни да секој дневно на своето работно место да се грижат за следниве сегменти:

- Да се свесни за своето место во заштитата на животната средина и природата,
- Внимателно да ги следат сите промени кои настануваат во природата под влијание на антропогениот фактор и да се свесни за последиците од негативното влијание на истите,
- Со соодветни активности и мерки да се вклучат во националните и меѓународните процеси за заштита на животната средина и да ги применуваат постојните закони кои ја регулираат заштитата на истата,
- Да назначат одговорни лица во своите команди и установи, бази, касарни и други објекти,
- Да соработуваат со цивилните структури кои се задолжени за заштитата и унапредување на животната средина,

⁸⁸ Извор: официјалната страна на МО на РМ

⁸⁹ Може да биде и правилник, упатство или прирачник.....

- Да вршат мониторинг и формираат единствена база на податоци за живиот и растителниот свет и можните негативни влијанија врз екосистемот.

Ова се само дел од почетните обврски кои воените раководители би ги превземале за заштита и унапредување на животната средина. Покрај дефинирањето на просторите кои се заштитени со закон, нивната оддалеченост и можна негативна импликација би се дефинирале и принципите на кои припадниците на армијата би се придржувале во текот на имплементација на документот. Така еден од првите принципи би бил **превентивата**.

Преентивната активност би опфаќала активности за намалување или сведување до минимум на емисија на штетни материи во реоните и објектите на армијата или во поблиската околина, заштита на спомениците на културата и историските места кои имаат посебно историско, археолошко, етнографско или кулурно значење. Овој принцип подразбира:

- Засилување на координација со раководните структури и локалната власт,
- Заеднички активности со сите субјекти на микро и макро средината,
- Одредување на изворите на загадување и контролирање на справувањето со нив,
- Контрола на чувањето, користењето и транспортирањето на опасните материи и отпадоци,
- Создавање на физибилити студии за намалување на штетноста во текот на воените активности,
- Редовна контрола на сите штетни емисии од страна на овластени стручни организации,
- Вклучување на локалните акциони планови за заштита на животната средина,
- Активно и перманентно информирање на јавноста за еколошките закани од воената средина,
- Учество во сите национални и меѓународни, а посебно регионални иницијативи за размената на искуства и изнаоѓањето на решенија за унапредувањето и заштитата на животната средина.

Втор значаен принцип би бил **легислативниот**. Овој принцип овозможува придржување кон дозволените норми на загадување и вградување на законските одредби во прописи кои би ги третирале воените субјекти. Во сите предвидени активности во планирачкиот процес би се вметнале содржини кои би ја третирале животната средина. Овој принцип е посебно е важен да се применува во текот на

изработката на елаборати други документи кои поблиску би и посочиле загадувачите и начините на третманот на истите.

Принципот на **обновливост** би се применувал во подрачјата каде имаме енормно загадување со што би се превземале мерки за престанок на активностите. Со гаснењето на изворот, природата би била во состојба да си ја поврати својата разновидност. Ако тоа не е возможно би се превзеле мерки за вештачко обновување на биодиверзитетот. Принципот на **разумност и штедење** подразбираат изнаоѓање на начини за заштеда на енергијата, водата и другите тешко обновливи извори кои со своето користење негативно влијаат и на економската моќ на армијата и на околината. Користењето на еколошки материјали во текот на изградбата на воените инсталации и користењето на обновливи извори на енергија е значаен предуслов за успешно справување со еколошките закани и придонесот на армијата како значаен субјект во заштитата и унапредувањето на животната средина.

Принципот на разумност подразбира минимално користење на ресурсите во текот на изведувањето на воените активности (во мир и војна) во места заштитени со закон. Ова се само дел од принципите кои би можеле да се имплементираат во армиските документите кои би ги третирале справувањето и развојот на организиран механизам за заштита на животната средина во воените инсталации.

Покрај овие принципи значајно е да е напоменат и дел од факторите кои индиректно влијаат на негативниот третман на животната средина. Еден од факторите е модернизацијата на армијата со технички средства кои се во согласност со светските, а посебни европските стандарди. Самата модернизација иако на краток рок побарува и предизвикува енормни финансиски условувања, сепак долгорочно се заштедува со зголемениот век на експлоатација на средствата. Следен принцип по кој би се раководела воената организација би бил принципот на **транспарентност**. Транспарентноста не е особено својствена за сите воени организации во светот па и за нашата. Секогаш воената организација е обвинена со вело на тајност, скриеност која потекнува од одговорноста кој ја сноси пред своите граѓани и обврските кои истата мора да ги исполни. Овој принцип мора да биде трајно имплементиран и прилагоден во делот на информирањето на јавноста за состојбата со можните загадувачи и начинот на нивото делување на околината. Соработката со медиумите мора да биде во двете насоки се со цел да се заштити населението и навремено информира за сите случувања во воената средина кои би можеле да предизвикаат негативен импакт кон локалната заедница и пошироко.

Примената на **техничко-технолошкиот** принцип посебно би се насочил кон инфраструктурните и материјално-техничките капацитети на армијата. Овој принцип би овозможил примена на современи технички средства кои со својатата технологија на изработка ги запазуваат сите современи стандарди за заштита на животната средина. Ова би биле основните принципи кои биле водилка за изработка на квалитетен документ кој согласно нормативните прилики би се усогласил со националните и меѓународните норми кои ја третираат оваа проблематика.

Еден од најгорливите проблеми со кои би се соочила воената организација за изработка и имплементирање на еден ваков документ, секако би биле финансиските прашања кои изминативе години посебно имаат негативен удар на министерството за одбрана и Армијата на Република Македонија, со кретење на буџетот за потребите на одбраната. Во буџетот за 2013 година за потребите на министерството за одбрана предвидени се 5,683.201.000 денари што преставува околу 2,3 % од годишниот буџет на Република Македонија. Вака проектираниот буџет е далеку од потребите на армијата што се согледува во сите заклучоци кои воениот врв со години му реферира на врховниот командант на годишните реферирања за борбената готовност.⁹⁰ Покрај дефинирањето на расходите на министерството кое според декларираниот буџет кон НАТО би се движел во рамки од 2,3 %, истиот во 2012 беше 1,2% додека проекциите за 2013 се да биде 1,45 %. Покрај трошоците за учество во меѓународните мисии кои изнесуваат околу 50 милиони евра на годишно ниво, вака доделените финансиски средства едвај ги задоволуваат потребите за нормално егзистирање на армијата, а не да се планираат и финансираат проекти од заштитата на животната средина.⁹¹ Овие показатели се доволни да укажат дека во краткорочен план не се планираат издвојувања за заштита на животната средина во Армијата на Република Македонија. Посебно поглавје во проектирањето на документот би бил „надзорот и контролата“ на имплементација од одредбите од концептот. Министерството и генералштабот со своите уставни надлежности кои ги имаат се најодговорни за проектирањето, изработката и имплементацијата позитивните законски правила и прописи кои ја додируваат животната средина. Во двата клучни закона, Законот за одбрана⁹² и Законот за служба⁹³ не се посебно опфатени областите од заштитата на животната средина.

⁹⁰ <http://webohrid.com/2013/02/briefing-za-borbenata-gotvnost-na-arm-za-2012-godina/> (посетена на 03.02.2013)

⁹¹ Бела книга на одбраната, стр.57.

⁹² Службен весник бр.185 од 30.12.2011, пречистен текст на измените и дополните на законот бр.42/2001, бр.5/2003, 58/2006, 110/2008, 51/2011 и 151/2011.

⁹³ Службен весник бр.77/2012 и 36/2010.

Надзорот од контролата над работата и активностите за заштита и унапредување на животната средина и природата потребно е да вршат лица од одделенијата во чиј состав се решаваат овие прашања, а посебно одделението за инспекција во одбраната и секцијата Ј9 во Генералштабот на Армијата на Република Македонија. Како елемент на борбената подготвеност на армијата потребно е да влезе во сите клучни документи да планерите во своите планови одредат активност за контрола и надзор на воените објекти и инсталации. Покрај одделението за инспекција, потребно е да се оствари контакт со надлежните инспекциски служби од министерството за животна средина и просторно планирање за размена на искуства во оваа област. Сите одговорни лица во командите, а посебно командантите на единиците, мора да бидат запознаени со казнените одредби⁹⁴

4.3. Едукација на припадниците на Армијата на Република Македонија во области од заштитата на животната средина

Целокупниот процес на изработка на документи или позајмувањето од НАТО публикациите за потребите на националните документи нема да се доволни да се развие и унапреди свеста кај припадниците на армијата, ако не се воспостави системска едукација на сите припадници, вработени во министерството за одбрана. Образованието е важен сегмент во армиските кругови, а посебно дообуката, преквалификацијата, следењето на современите теркови во сите области од одбранбената сфера. Армијата на Република Македонија за своите потреби продуцира кадар од Воената Академија, но и од цивилниот сектор посебно за специфичните специјалности кои се најчесто поврзани со вршење на должности од логистичките задачи. Потребата за проширување на знаењето во разните области е суштинска за сите армии во светот. Со програмата за билатерална соработка со земјите членки на НАТО се школуваат припадници на армијата на најреномираните воени академии во светот.

и НАТО препорачува три нивоа на обука од доменот на заштита на околината:

1. Градење на свест за околината. Градењето на свест за околината подразбира грижа за чистиот воздух, водата, почвата, природата, културното и историското наследство, прилагодување на личниот став и развој на лична одговорност.

⁹⁴ Милески Т.(2011) Еколошка безбедност, одржлив развој одржлива безбедност, Скопје:Бомат, стр.210-212.

2. Пракса од заштита на околината и животната средина. За ова ниво потребна е добра пракса и вештини како би се исполниле барањата од областа на заштита на околината при извршувањето на воените задачи.
3. Развој на вештини за надгледување и планирање. Ова ниво подразбира проучување на политиката, законската одговорност и прилагодливост на армиските кругови при управување со околината, планирање на вежби и одржливи развојни цели.

Кои се предизвиците пред кои би се соочиле раководните лица во поглед на изработката на планови програми за обука? Секако дека најпрво треба да се одредат целните групи или за кого е наменета обуката и согласно тоа би се подредели и нивоата на обуката.

Примарниот би се одвивале во текот на редовните школувања во воените академиии или за слушателите кои доаѓаат од цивилниот сектор во текот на извршувањето на курсот за развој на офицери и подофицери. За припадниците кои се во армијата, а не ги поминале ваквите обуки би се организирале по принципот на едонеделни курсеви и во текот на редовната обука за професионалните војнии. Тука сепак мора да ги споменеме и факторите кои би влијаеле на програмата за обука. Според НАТО влијаат следниве надворешни и внатрешни фактори:

- Во *надворешни* ја става легислативата и обврската да се грижиме, меѓународните обврски и притисокот на јавното мислење додека во внатрешни ги става владините цели, иницијативите на министерставата и финансиските ограничувања. Тежишна цел на обуката е пред се развивање на систем кој успешно би управувал со околината, животната средина и културното наследство во армиската средина. Според досегашната компарација со земјите кои имаат и применуваат систем, користејќи ги нивните искуства во нашата армија потребно е да системот се развие и би ги опфаќал следниве фази:

Фаза 1.) Преглед на состојбата. Оваа фаза би била почетна и би опфаќала препознавање на ризиците и заканиите во воената средина.

Фаза 2.) Оваа фаза би се работело на изработка на политика за заштита на животната средина.

Фаза 3.) Изработка на програма која би ги утврдила реалноста, одржливоста, времетраењето и цената на чинење.

Фаза 4.) Изработка на процедури кои би се применувале за посебни услови на заштита на околината.

Фаза 5.) Вршење на мерења и проверки на состојбата со утврдување на минимални и максимални дозволиви параметри.

Фаза 6.) Казнени мерки. Поради специфичноста на воената средина би се одредиле рокови за отстранување на недостатоците и би се одредиле мерките за лицата кои покрај сите предупредувања не ја извршуваат законската одредба.

Фаза 7.) Изработка на годишен преглед за состојбата со целосни анализи.

По завршувањето на седмата фаза, значително е да се напомене дека сега се продолжува со истите фази од почеток почнувајќи од втората фаза.

Во фазата на изработката на програмите треба посебно да се нагласи за кој дел од околината би се однесувале активностите. Така за заштита на културното наследство и нејзино подобрување би ги нагласиле заштитата на био-диверзитетот, археолошките и културните наоѓалишта, историските згради и заштитата на околината.

Кога говориме за заштита на ресурсите програмата на обуката би се однесувала на намалување на потрошувачката на енергијата и користењето на водата, намалување на користење на материјали кои се тешко обновливи (како хартијата за печатење документи) и намалување на отпадот од секако потекло.

Во тематика од одржливиот развој би изучувале климатските промени и управувањето со енергенсите, заедниците на локалната самоуправа и влијаето кон истата, животниот циклус на опремата и нејзиното влијание на околината, одржлива набавка на опрема и купување на „зелени“ материјали.

4.3.1. Преглед на клучни меѓународни договори и протоколи од доменот на заштитата на животната средина-суплементарен материјал

Потребата од меѓународни договори кои ќе ги третираат предизвиците и закани од загадувањето на животната средина и неминовната потреба од меѓународни договори, јасно беше увидена од меѓународната заедница, а посебно од Организацијата на Обединетите Нации кои беа најголемиот поборник за да државите и владите во светот (пред се кај најбогатите и најмоќните кои се и најголемите загадувачи) со меѓународни договори, да ги присилат со законска рамка да ги намалат емисиите и изворите на загадувачи во животната средина. Во тој контекст ги анализираме следниве меѓународни конвенции и регулативи на ЕУ и НАТО:

1) Меѓународни конвенции за заштита на животната средина.

Виенска конвенција (1985). Виенската конвенција усвоена во Виена на 22 март 1985 година за заштита на озонската обвивка е еден од првите меѓународни протоколи. Истиот влегува во сила во 1988 година и има две главни задачи. Првата да го штити човековото здравје и околината од штетни загадувања кои се предизвикани од човековите активности и втората цел да се развие подобра соработка и тазбирање помеѓу договорените потписници.

Протоколот од Монреал (1987). Монреалскиот протокол се однесува за контрола на опасните супстанции кои ја оштетуваат озонската обвивка и истиот е потпишан на 16 септември 1987 година со одлагање од двегодишен период за стапување во сила. Монреалскиот протокол има пет додатни амандмана: Лондонскиот во 1990 година, Копенхашкиот во 1992, Виенскиот во 1995, Монреалскиот во 1997 и Пекиншкиот во 1999 година. Како договор во Лондон се формира мултиратерален фонд контролиран од светските финансиски институции како што се ММФ и Светската Банка со цел да се поддржи имплементацијата на протоколот.

ОСПАР-ската конвенција (1992). Таканаречената конвенција ОСПАР е потпишана на 22 септември 1992 во Париз, а е резултат на министерската средба во Осло и Париската комисија. Истата се однесува за заштита на морскиот животен свет во северо-источниот Атлантиски океан.

Протоколот од Кјото (1997). Протоколот од Кјото е потпишан на 11 декември 1997 година од страна на 191 држава членка на ОН (освен пет држави меѓу кои и САД) и стапува на сила во 2005 година. Протоколот е дел од конвенцијата на ОН која се однесува за климатските промени. Со овој договор земјите потписнички (не е обврзувачко за земјите во развој) се обврзуваат во два периода од 2008-2012 и 2013-2020 да ги намалат емисијата на гасовите кои го предизвикуваат ефектот на „зелена градина“. Во изминатата година протоколот доби амандман кој се однесува за вториот период, но до денешен ден не е стапен во сила.

Стокхолмска конвенција (2001). Стокхолмската конвенција која е потпишана на 22 мај 2001 година е меѓународен договор чија цел е елиминирање или ограничување на производството на отпорните органски загадувачи (POPs)⁹⁵. Оваа конвенција е тесно поврзана со **Ротердамската конвенција** која е потпишана на 24 февруари 2004

⁹⁵ POPs е кратенка од persistent organic pollutants.

година, а се однесува на трговијата со посебни хемиски опасни материи и пестициди и Базелската конвенција која се однесува за контрола на прекуграничното движење на опасните материи и опасниот отпад која е потпишана на 22 март 1992 година а е влезена во сила на 5 мај 1992 година.

2) Европски закони и регулативи

Покрај меѓународните договори кои се однесуваат за заштита на животната средина, значајни за нас како земја кандидат за европската унија се и европските регулативи кои ја третираат оваа област. Европската унија ги има донесено следниве регулативи:

- Околина 5050,
- Општи подготовки и програми 1122,
- Загадување и проблеми 2590,
- Нуклеарна безбедност и радиоактивен отпад 239,
- Заштита и управување на водите 239,
- Мониторинг на атмосферското загадување 939,
- Заштита од бучава 128,
- Хемикалии, индустриски ризици и биотехнологија 628,
- Просторот, околината и природните ресурси 1008,
- Заштита на дивата флора и фауна 342,
- Менаџирање на отпад и чиста технологија 475 и
- Меѓународна соработка 419.

Заштитата на природата е регулирана и со Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата ("Службен весник на РМ" бр. 13/03 (пречистен текст)), според кој за заштитените области е употребен терминот посебно природно богатство. Овој закон сите природни богатства, објекти и делови на природата за кои со научни и стручни истражувања е утврдено дека имаат особено значајни природни вредности, уживаат посебна заштита.

Правен основ за заштита на природата преставуваат и потпишаните или ратификуваните меѓународни договори од Република Македонија кои се однесуваат на заштита на природата и тоа⁹⁶: Конвенција за биолошка разновидност / Convention on Biological Diversity (ратификувана) („Службен весник на РМ“ бр. 54/97); Конвенција за заштита на водните живеалишта со меѓународно значење за заштита на

⁹⁶ Извор: Поглавје 22 од одговорите на ЕУ прашалникот стр.130

водните птици -Рамсар / Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (ратификувана) („Службен лист на СФРЈ“ бр. 9/77); Конвенција за заштита на миграторни видови диви животни –Бон / Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (ратификувана) („Службен весник на РМ“ бр. 38/99); Конвенција за заштита на дивиот свет и природните живеалишта во Европа - Берн / Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (ратификувана) („Службен весник на РМ“ бр. 49/97); Конвенција за заштита на светското културно и природно наследство/ Convention for the protection of the World Cultural and Natural Heritage (ратификувана) („Службен лист на СФРЈ“ бр. 56/74); Конвенција за меѓународна трговија со загрозени диви животински и растителни видови / Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (ратификувана) („Службен весник на РМ“ бр. 82/99); Европска Конвенција за заштита на рбетниците кои се користат за експериментални и други научни цели / European Convention for the Protection of Vertebrate Animals Used for Experimental and other Scientific Purpose (ратификувана) („Службен весник на РМ“ бр. 13/02); Протокол за менување на Конвенцијата за заштита на рбетниците кои се користат за експериментални и други научни цели / Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Vertebrate Animals Used for Experimental and other Scientific Purposes (ратификуван) („Службен весник на РМ“ бр. 13/02); Европска Конвенција за пределот /European Landscape Convention (ратификувана); Договор за заштита на лилјациите во Европа /Agreement on the Conservation of Bats in Europe (ратификуван) („Службен весник на РМ“ бр.44/03); Амандман на Договорот за заштита на лилјациите во Европа / Amendment of the Agreement on the Conservation of Bats in Europe (ратификуван) („Службен весник на РМ“ бр.33/99); Договор за заштита на Африканско-Евроазиските миграторни видови водни птици Хаг / Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (ратификуван) („Службен весник на РМ“ бр. 32/99); Картагенски Протокол за биосигурност кон Конвенцијата за биолошка разновидност / Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity (потпишан) и Меморандум за разбирање за заштита и управување со средно-европската популација на Големата дропла (*Otis tarda*) / Memorandum of Understanding on the Conservation and Management of the Middle-European Population of the Great Bustard (*Otis tarda*) (потпишан).

4.4. Анализа на интервјуираните припадници на Армијата на Република Македонија

Во рамките на истражувањето, со претходно побараното и добиено одобрување од страна на Генералштабот на Армијата на Република Македонија, се направи интервјуирање во делот на акциското истражување од полуструктуриран и неструктуриран тип кој се реализира со двајца припадници на армијата,⁹⁷ експерти во областа и задолжени за имплементација и надзор на прифатените стандарди од НАТО алијансата, со цел собирање на податоци за степенот на обученоста и познавањето на проблематиката за прашања поврзани со заштитата и унапредување на животната средина и природата во воена средина.

Двајцата соговорници во делот на истражувањето, по однапред добиените прашања ги дадоа следните одговори:

- 1. Кои документи, акти, правилници или упатства АРМ ги користи за имплементација на одредбите од Законот за заштита на животната средина?*

Армијата на Република Македонија во досегашната пракса за имплементација на одредбите од законот за заштита на животната средина направи напор за да издаде еден документ со наслов „Концепт за заштита и унапредување на животната средина во во 2003 година. Но за жал истиот не беше формално донесен од страна надлежните лица, а со тоа се спречи и имплементацијата на дел од одредбите кои беа содржани во концептот.

- 2. Дали припадниците на армијата во рамките на својата обука планираат и реализираат тематика од областа на заштитата на ж/с?*

Иако концептот како документ формално не беше донесен, сепак припадниците на армијата како појдовно штиво го користеа во своите планови за обука. Во годишните планови за обука се планираа и изведуваа основните тематика како што се : изворите на загадување, третманот со отпадот, грижата за околината и слично. Интересот кај припадниците на армијата беше голем и заедно со поддршката на граѓанската

⁹⁷ Госпоѓа Елизабета Ташковска, цивилно лице вработена во Генералштабот на армијата на Република Македонија на работно место координатор за заштита на животна средина и културно историските споменици и Д-р. Потполковник Бранко Каровски, Началник на одделението за превентивна медицинска заштита, вработен во Воено медицинскиот центар.

иницијатива „Денот на дрвото“, припадниците на армијата масовно се вклучуваа во поддршка на проектот.

3. Дали во единиците на армијата се изработени проценки на изворите на загрозувања и мерки за заштита на околината?

Како дел од заачите во концептот беше и изработката на проценки на загадувачите и нивна идентификација. Ова беше изработено во повисоите команди и единици, но сепак мора да напоменеме дека истата беше направена нецелосно и делумно квалитетно, од причина што во единиците немаше обучени припадници и експерти од областа за заштитата на животната средина. Во рамки на мерките беа изработувани упатства и потсетници кои пред, за време и после обуката припадниците на армијата беа должни да се придржуваат. Овие мерки беа од типот:

- каде да се собира отпадот на вежбалиштата,
- да не се исфрла тврдиот и течниот отпад во системите за одвод,
- да не е користат артифиции во касарните блиску до населените места и слично.

4. Кој е носител на одговорноста за заштитата на ж/с во армиските услови?

Носители на одговорноста за заштитата на животната средина во единиците на армијата се командантите на единиците и командите на гарнизоните. Истите во рамки на своите надлежности преземаат мерки за заштита и унапредување на животната средина во соработка со единиците на локалната самоуправа.

4. Има ли во единиците поставено лица за заштитата на ж/с?

Со новата организациско-формциска поставеност на Армијата на Република Македонија до ниво на бригада се направи измена да на ова ниво се постават лица кои во наредниот период би се обучиле и школувале во делот на заштитата на животната средина. Покрај оваа надлежност лицата би биле експерти од областа на заштитата на околината и познавачи на културно-историското наследство во зоната на одговорноста на единицата. Овие лица би остварувале непосредна соработка со инспекторите од надлежните министерства и би преставувале лица за врска со локалната власт во поглед на имплементација на законите и унапредување на заштитата на животната средина.

5. Кои мерки се превземаат од раководните органи за лоцирање и идентификација на загадувачите во воената средина?

Командите на единиците во изминатиот период со низа на издадени задачи кои прозлегуваа од министерството за одбрана и генералштабот, започнаа интензивно да ги третираат опасните загадувачи во армиските инсталации. Состојбата значително се подобруваше со текот на годините подпомогнати пред се и како резултат од низата на меѓународни воени вежби кои се одржаа на територијата на Република Македонија. Припадиците на армиите кои доаѓаа пред се од западните армии (САД, Словенија, Хрватска, Норвешка), во рамки на планирачките процеси, но и во текот на одржувањето на вежбите ги имплементираа стандардните оперативни процедури на нивните армии и НАТО во поглед на заштитата на животната средина. Во рамки на вежбите бевме сведоци и на низа иницијативи за чистење на вежбалиштата од тврд отпад, но и за чистење на речните корита и територијата на локалната самоуправа, како што беше случајот со вежбата „МЕДЦУР 11“, во Пепелиште, кога припадниците на вежбата ги очистија појасите околу училишните дворови во ова населено место.

6. Има ли воспоставено систем за следење на степенот на загаденоста на водата, воздухот и почвата?

Во воените инсталации на армијата нема воспоставено систем за следење на загаденоста, но сепак мора да напоменеме дека поради близината на воените објекти со населените места, надлежните институции ги користат податоците од мерните локации поставени во единиците на локалната самоуправа. Воспоставувањето на ваков систем кој чини огромни средства, во сегашната состојба армијата не може да си го дозволи, но сепак може со интензивна соработка со надлежните институции активно да учествува во следењето на состојбата со загадувачите.

7. Кои загадувачи се идентификувани во воената средина?

Армијата како организирана институција, со јасно определена мисија и задачи, за да ја оствари својата уставна задача, мора во време на мир активно да се подготвува за одбрана на државата. Техниката со која располага, секако дека како и во другите организации, за нивно одржување и употреба продуцира загадување на воздухот, водата и почвата. Почитувајќи ги насоките на претпоставените команди во договор со организациите кои го третираат отпадот од воените инсталации и опасните материи,

истите соодветно се чуваат, собираат и одложуваат од страна на правните субјекти кои се надлежни за третман на отпадот од било кој вид.

8. Кои превентивни мерки се превземаат од страна на воената организација за намалување на количеството на отпадни материи?

Во поглед на иницијативите за третман на отпадот, воените команди соодветно со законските регулативи и интерните насоки се залагаат за третман и намалување на количеството на отпадни материи. Ова секако доведува до намалување на трошоците на воената организација во поглед на цената на чинење на која ја плаќаат на комуналните претпријатија, а воедно и придонесуваат да се намалат количините на отпадни материи. Секако, припадниците на армијата како дел од општеството ги пратат современите текови во поглед на користењето на материјали (потрошни или било кој друг вид) со цел да се користат се повеќе материјали кои не предизвикуваат или бар имаат намалено дејство во поглед на оштетувањето и загрозувањето на околината.

9. Дали припадниците на армијата се запознаени со НАТО документите кои ја третираат оваа материја?

Припадниците на армијата и армијата во целост, со цел да достигне интероперабилност со земјите членки на НАТО пактот, секако се запознаени и ги применуваат основните доктринарни документи, стандардните оперативни процедури и други договори кои НАТО алијансата ги има пропишано и усвоено. Ние како преставници на генералштабот и армијата имаме учествувано на низа конференции и семинари каде во размената на искуства и проучувањето на одредбите од меѓународните договори, НАТО правилниците и другите национални решенија во одредени држави, несебично го пренесуваме своето знаење на припадниците на армијата. Секако важно да се напомене е дека г-ѓа Елизабета Ташковска е член на Комитетот за предизвици на модерното општество што е големо признание за Армијата на Република Македонија и Македонија во целина.

10. Кои се идните планови на армијата за имплементирање на националните закони и меѓународните договори од доменот на заштитата на ж/с?

Во тек е изработката на клучните доктрини и правилници за уредување на материјата која ќе ја третира животната средина. Доктрината за цивилно-воената соработка, која ќе ја покрива оваа проблематика, во целост ќе ги задоволи потребите за уредување на оваа посебна проблематика. Со тоа еколошката безбедност ќе добие заслужено место во третманот на загрозувањата и предизвиците на современите општества.

11. Дали е воспоставена соработка со локалното население и локалната власт во изработката на елаборати за заштита и ЛЕАП?

Армијата на Република Македонија ги следи состојбите во општеството, а посебно е заинтересирана за соработката со сите институции на локално ниво. Единиците на армијата се меѓу првите, а не често и првите кои пружаат помош од пожарите во летниот период, поплавите до намалувањето на штетите од зимските непогоди. Соработката со локалното население е непосреден и транспарентен. Со дивестирањето и отстапувањето на одредени воени капацитети на користење на локалното население, припадници на армијата беа вклучени во делот на пружањето помош на експертите и овластените субјекти кои вршеа проценка на состојбата при донесувањето на локалните акциони планови.

12. Кои се идните планови на армијата за имплементирање на меѓународните закони од доменот за заштитата на животната средина?

Армијата на Република Македонија користејќи ги стекнатите искуства со учеството во меѓународните мисии како што се ИСАФ, АЛТЕА и искуствата од учеството во УНИФИЛ, каде припадниците на водечките земји членки на НАТО ги применуваат како националните стандарди и меѓународните договори и протоколи, во иднина со донесувањето на националните документи и стекнувањето на услови пред се подржани од министерството за одбрана во поглед на финансирање на одредени проекти од доменот на заштитата на животната средина ќе настојува доследно да ги примени сите меѓународни закони и протоколи со кои Република Македонија се обврзува да ги применува и имплементира во целост.

ЗАКЛУЧОК

Воениот фактор несомнено со своето делување во рамките на својата мисија, заштитник на слободата, интегритетот и суверенитетот на државата одговорен е пред својот претпоставен, сопствениот народ и државата. Но секако во рамките на својата мисија и задачи, во делот на подготовката и изведувањето на воените операции вршел и ќе врши негативен импакт на животната средина.

Предизвиците со кои се соочуваа земјите во светот, па и нашата држава, во периодот по распаѓањето на биполарната поделеност во светот се најчесто предизвици поврзани со тероризам, економски и социјални проблеми, нелегална трговија со оружје, дрога и други опасни материи. Еколошките закани како закани не беа доволно третираны или не беа на врвот на заканите и како такви многу малку им се даваше значење од било кој аспект. Но состојбата изминатава деценија значително се промени со промената на јавното мислење во светот кое резултира со активна примена на меѓународните договори и протоколи и во воените организации во светот. Воената средина со своите специфики, релации и односи се карактеризира со таинственост и нетранспарентност во однос на прикажување на своите активности. Но современите цивилно воени односи, не ја одвојуваат воената организација од проблемите кои ги третираат локалните заедници во чија најблиска околина или како дел од неа гравитира воена средина.

Промената на односот кон предизвиците кои потекнуваат од заканите за националната безбедност поврзани со животната средина, природата и пронаоѓањето на одржлив развој низ едно „умно“ делување не е и не може да биде препрека за воената организација за да ја изврши својата уставна должност.

Прочувањето на состојбите во регионалното опкружување и размената на информации поврзани со еколошките закани е една одлична алка со која земјите регионално но и пошироко мора да се поврзат со цел да ги намалат трошоците во поглед на истражувањата и опремувањето со скапите мерни инструменти и лаборатории кои служат за следење и утврдување на состојбата со загадувачите во воената средина. Меѓународната воена соработка, локалната соработка со авторитетите во изработката на локалните еколошки акциони планови, значително ќе ги намалат трошоците на институциите во поглед на откривањето и делувањето кон

заканите кои потекнуваат од неправилниот третман на отпадот и другите штетни материјали.

Користењето на искуствата од водечките држави на НАТО алијансата во поглед на едукација на припадниците на Армијата на Република Македонија и издавањето на соодветна национална регулатива и планови значително ќе ја подобри состојбата со афирмацијата и потребата за подигање на свеста кај лицата вработени во воената организација. На лидерите, командантите и командирите, ќе им се даде алатка со која ќе можат да управуваат успешно и рационално со својата единица.

Согледувајќи ги наведените проблеми можеме да ги дефинираме и следните заклучоци:

- присуството и потребата за справување на проблемите од еколошката сфера посебно во армиите од земјите од западен Балкан како допринос на националните акциони планови,

- **Прво**, прифаќањето на присуството на загадувачи во воената средина, кои можат да доведат до низа несакани техничко-технолошки инциденти и други еколошки проблеми, а со тоа и до хуманитарни катастрофи предизвикани од воениот фактор да добие соодветен третман од надлежните во министерството за одбрана и генералштабот;

- **Второ**, научените лекции и сублимирање на досегашните позитивни искуства и иницијативи (меѓународни и регионални) да се користат за изнаоѓање на нови решенија за избегнување на конфликти предизвикани од еколошките загрозувања. Меѓународната воена соработка со која припадниците на армијата се стекнуваат со соодветните искуства може да помогне и на општеството во целина за да го подигне нивото на позитивниот пристап кон животната средина во целост;

- **Трето**, неопходност во поглед на истражувањето и анализа на областа, заради актуелизирање и утврдување на правците за натамошно позитивно ангажирање на регионално и меѓународно ниво, со цел да се даде поголем значај на еколошката безбедност;

- **Четврто**, потребата од донесувањето на соодветни документи и имплементација на истите е преку потребна за да се одржи чекорот со современите армии и со тоа да се даде значаен допринос на општеството во целина во поглед на намалување на загрозувањата на животната средина предизвикани од мирновременото но и од делувањето во услови на криза и војна на воениот фактор.

- **Петто**, воената организација во целина како строго хиерархиска организација, може значително да придонесе како институција во поглед на примената на одредбите од законите за заштита на животната средина а со тоа да стане и лидер во имплементацијата на истите. Користејќи ги искуствата од западните армии, кон припадниците на армијата нема да се гледа само како бранители на мирот и слободата, туку и како што се користи изразот во американската армија, тие ќе станат и таканаречени „зелени војници“, заштитници на животната средина.

5. ЛИТЕРАТУРА

1. Environmental Engineering Department, Demokritos University of Thrace (June 1999), *A Pollution Episode of Organic Semi-Volatile Compounds from the war-zone of Kosovo, detected in Xanthi Greece*. Xanthi, Greece.
2. European Commission and IMG (July 1999). *Emergency Assessment of Damaged Housing and Local/Village Infrastructure in Kosovo*. Brussels, Belgium.
3. Federal Republic of Yugoslavia, Ministry of Foreign Affairs (May 1999). *NATO Crimes in Yugoslavia, Documentary Evidence I*, 24 March-24 April 1999. Belgrade, FRY.
4. Hedges C. (14 July 1999). Serbian Town Bombed by NATO Fears Effects of Toxic Chemicals. New York Times. New York, USA.
5. Lausevic (20 May 1999). *Overview of Ecological Consequences of NATO bombing of Yugoslavia*. Belgrade, FRY.
6. REC (June 1999). *Assessment of the Environmental Impacts of Military Activities during Yugoslavia Conflict, Preliminary Finding, June 1999* (prepared for: European Commission, DG-XI Environment, Nuclear Safety and Civil Protection). Szentendre, Hungary.
7. REC (July 1999). *Rebuilding Post-War Balkans - The Need for Institutional Development and the Role of Environment*. Szentendre, Hungary.
8. REC (1999). *War in Yugoslavia, The Bulletin - The Quarterly Magazine of the Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe*, Vol. 8, N. 4. Szentendre, Hungary.
9. Rosgidromet, Hydrometeorological and Environmental Monitoring Service of the Russian Federation (1999). *Assessment of Environmental Pollution in the Balkans and Adjacent Territories Caused by NATO Rocket and Bomb Strikes Against Yugoslav Territory*. Moscow, Russia.
10. Albanian Academy of Science and Academy of Science and Arts of Kosovo (1996). *Environmental Letters (Botim I Vecante)*. Special Issue. Kosovo's part of materials of joint Scientific Conference on Environmental issues organised in Tirana on July 1994. Pristina, FRY.
11. Danish Environmental Protection Agency (August 1998). *Environmental Situation in Montenegro, Draft, Final Report*.
12. Federal Secretariat for Development - Environment Division (1991). *National Report to United Nations Conference on Environment & Development 1992*. Belgrade, FRY.
13. REC (1997). *Government and Environment, A Directory of Governmental Organizations with Environmental Responsibilities in Central and Eastern Europe*. Szentendre, Hungary.
14. REC (April 1999). *Sourcebook on Economic Instruments for Environmental Policy in Central and Eastern Europe*. Szentendre, Hungary.
15. REC (August 1999). *South Eastern European Development of Environmental Society Initiative (SEEDS Initiative) - An initiative on the development of civil society and the role of the environment in South Eastern Europe*.
16. Shllaku Luan & Landner Lars. *Environment in Kosovo, Environmental Problems Related to Mineral Exploitation*, Swedish Environment Research Group & WHO. Stockholm, Sweden.
17. UNDP Human Development Report. Yugoslavia 1996.

18. UNEP/Habitat BTF (1999). *Kosovo Programme Team. Environmental Review*. Geneva, Switzerland.
19. AEPI (January 1996). *Radioactive Battlefields of the 1990's, The United States Army's use of Depleted Uranium and its Consequences for Human Health and the Environment*. Norway.
20. AEPI (June 1995), *Health and Environmental Consequences of Depleted Uranium use in the US Army: Technical Report*. US Army Environmental Policy Institute. Norway.
21. Bertell R. (May 1999). *Gulf War Veterans and Depleted Uranium*. Prepared for the Hague Peace Conference.
22. Dietz L. A. (July 1996). *Contamination of Persian Gulf War Veterans and Others by Depleted Uranium*.
23. Durakovic (1999). *Medical Effects of Internal Contamination with Uranium*, Croatian Medical Journal.
24. Fahey D. (1999). *Depleted Uranium Weapons: Lessons from the 1991 Gulf War*.
25. Milosevic, J. (1997). Report given by at the IUCN/WCPA European Regional Working Session 1997 on the Island of Ruegen. Germany.
26. Ministry of Environmental Protection of Montenegro, *Biological Biodiversity of Montenegro*.
27. Ministry of Environmental Protection of Montenegro, *Programme of Monitoring of Biological Diversity - Biodiversity in Montenegro*, Draft. Podgorica, FRY.
28. Raznatovic, V. and Buskovic, V. (199?). *Biological Diversity of Montenegro*. Ministry of Environmental Protection of Montenegro. Pages 1-11. Podgorica, FRY.
29. СТАНАГ 7141,(2008) НАТО доктрина за заштита на животната средина
30. Митревска Марина, (2004) Превенција и менаџирање на конфликти
31. Георгиева Ј: Менаџирање на ризици, Скопје 2006
32. Змејковски Милош, (1995), Загадувањето на животната средина како светски проблем
33. Стратегија за национална безбедност на Р.Хрватска. 2002 година
34. Национална концепција за безбедност и одбрана на Р.Македонија, (2010)
35. Закон за заштита на животната средина на Р.Србија (2004)
36. Закон за заштита на животната средина на Р.Хрватска (1994-1999)
37. Gereke, Z., Mitrović, (1993) Organizaciona postavka ekološkog sistema u Evropi
38. US Army Regulation 200-1 Environmental Quality, Environmental Protection and Enhancement (2007)
39. Iniciativas medioambientales de defensa 2010-2011, издание на Армијата на Кралството Шпанија
40. Милески Тони, Еколошка безбедност (2006)
41. Милески Тони, Еколошка безбедност, одржлив развој-одржлива безбедност (2011)
42. Екологијата и економијата во условите на Република Македонија, МАНУ, материјали од научен собир одршан во МАНУ на 17-18 декември 1992 година, Скопје 1994 година
43. Заштита околина- данас за сутра, Еколошки приручник, Мате Матас, Виктор, Славко Симончиќ, Шобот, Школска књига Загреб, 1989 година
44. Динамичка рамнотежа во природата (Еколошки опсервации), д-р Илија Димовски, Хидробиолошки завод Охрид, 1994 година
45. Поим за глобална безбедност, Питер Хју, Табернакул Скопје 2009 година

- www.un.org
- www.morm.org
- www.NATO.org
- www.CIA.org
- www.EU.org
- www.REC.org
- www.thefreedictionary.org
- www.USAID.org